БУТУН ДУНЁ ПРОЛЕТАРЛАРИ, БИРЛАШИНГИЗ!

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР МАДАНИЯТ МИНИСТРЛИГИНИНГ ОРГАНИ

ГАЗЕТА 1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН ЧИҚА БОШЛАГАН

1989 ЙИЛ 18 АВГУСТ № 34 (3034) ЖУМА

ДЎСТЛИГИМИЗ БОҚИЙ

АЙНИ ПАЙТЛАРДА ҳамма жойда, барча соҳаларда янгиланиш рўй бераяпти. Бундай ўзгариш миллатлараро муносабатларда ҳам ўз аксини топаяпти. Шу билан бирга, масаланинг яширин томонлари ҳам кўзга ташланиб қолаяпти. Районимизда бу муаммоларни демократик йўл билан бартараф этиш учун зарур шарт-шароитлар яратилмоқда. Шу мақсадда район партия комитети бошланғич, цех партия ташкилотларига таянган ҳолда иш олиб боряпти. Вақти-вақти билан кўргазмали семинарлар, секретарлар кунлари, ягона сиёсий кунлар ўтказилиб, миллатлараро муносабатларга оид ўткир масалалар кенг муҳокама этилаяпти. Тушунтириш ишларида байналмилал тарбияга алоҳида эътибор берилаяпти. Оммани дўстликни қадрлашга, уни мустаҳкамлашга даъват этиляпти.

Байналмилаллик халқларимиз ўртасида азалдан бор.

Тақдирдошлик

Ўзбеклар фарзандларининг исмини Қирғизбой, Қозоқжон, қирғиз ва қозоқ халқлари эса Ўзбек деб аташган. Ёки, айтайлик, қирғиз диёридаги Норин дарёсига қурилган гидроэлектростанциянинг номи Учқўрғон, районимиздаги Ҳурмат белгиси орденли Ленин номидаги совхоз қишлоқларидан бири — Қирғизқўрғон, «Андижон» колхози маркази Қозоқовул, шу ердаги Чек қишлоғидаги маҳалла эса Тожикмаҳалла деб аталади. Буларнинг бари чуқур рамзий маънога эга.

Районимиз Қирғизистоннинг Ленин ва Жанги жўл районлари билан чегарадош. Қардошларимиз юртига борганлар ўзбеклар пахта ва бошқа экинлар етиштираётганликларини, қир-адирларда, тоғ яйловларида қирғизлар билан бирга чорва боқаётганлигининг гувоҳи бўладилар. Айни чоғда районимизда ҳам кўплаб қирғиз биродарларимиз чорвачиликнинг юксалишига ҳисса қўшмоқдалар.

Турли миллат вакилларидан иборат бу икки қўшни район меҳнат аҳлининг ўзаро ҳамкорлиги, ҳамжиҳатлиги туфайли қақраган чўл ва даштлар боғ-роғларга, ҳосилдор экинзорларга айланди. Турар-жойлар, болалар боғчалари, мактаблар, маданий-маиший муассасаларга ва корхоналарга эга бўлган қишлоқлар чирой очди. Бу ютуқларнинг бош омили 1918 йил 17 майда доҳиймиз В. И. Ленин томонидан имзоланган Туркистонда суғориш ишларига 50 миллион сўм пул ажратиш тўғрисидаги машҳур Декретдир. Ундаги Учқўрғон чўлларида 10 минг десятина ерни ўзлаштириш ва 20 минг десятина ерда маҳаллий ариқлардан фойдаланишни тартибга келтириш ҳақидаги ҳужжат ҳозирги Учқўрғон районининг «Учқўрғон», Ҳурмат белгиси орденли Ленин номидаги совхозлари, «Янгиобод» колхози, Қирғизистоннинг «Иттифоқ», «Қизил Жар» совхозлари, қўшни Уйчи районининг «Қизилровот» совхози территорияларини ўз ичига олган эди. «Бирлашган ўзар» деганларидек, бу жойларга кўчиб келган ўзбек, қирғиз, рус, татар, қримтатар, турк, қозоқ, арман, белорус каби турли миллат ва элат вакилларининг амалга оширган ишлари эндиликда кўзга яққол ташланиб турибди. Сўзимнинг исботи сифатида шаҳримизнинг Кўприкбоши маҳалласида қурилаётган колхоз бозорини тилга олишим мумкин. Бозорнинг архитектура кўриниши мукаммал бўлишида қирғиз дўстларимиз катта ёрдам бермоқдалар. Кейинги пайтларда эса икки республикани боғлаб турувчи кўприкни ҳамкорликда янгидан қуриш режалаштирилмоқда. Бу кўприк азалдан миллатлараро дўстлик кўприги бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади.

Ўзбек ва қирғиз азалдан аҳил-иноқ яшаган. Учқўрғон район партия комитети аппаратида Владимир Красин деган ишчан, қобилиятли инструктор ишларди. Қирғизистон территориясида металл конструкторлик заводи қурилиши учун директор танланганда, уни кўпчилик овоз билан директорликка сайлашди.

Қирғизистоннинг Жанги жўл районидаги «Қизил Жар» совхози директори, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, Бутуниттифоқ XIX партия конференцияси делегати, рус фарзанди Николай Иосифович Мешковни ҳам ҳамма ҳурмат қилади. Боиси унинг ўзбек, қирғиз ва бошқа тилларни мукаммал билганлигида, турли миллатларнинг урф-одатларини ҳурматлаганида.

Районимизда раҳбар ходимлари турли миллат вакилларидан иборат бўлган меҳнат коллективлари жуда кўп. Масалан, ремонт заводи директори Ғуломжон Қўчқоров ўзбек, партбюро секретари Александра Рябова рус, бош инженер Фёдор Золотаревский яҳудий. Ёғ-экстракт заводида эса ўзбек, тожик, қирғиз, қозоқ, рус, татар, қримтатар, украин, белорус каби ўн икки миллат ва элат вакиллари меҳнат қилишмоқда. Бу ерда план-топшириқлар доимо ошириб бажарилади. Яқинда турли миллатлар вакилларининг ҳамкорликдаги ташаббуси туфайли ҳозирги кунда камёб ҳисобланган совун ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Корхонада кунига 3—5 тоннадан Учқўрғон тамғаси босилган совун чиқариляпти. Учқўрғон ва Қўғай пахта тозалаш заводларида чиқарилаётган маҳсулотлар ҳам мамлакатимиз тўқимачилик корхоналарига, чет элларга юборилмоқда.

Партия Марказий Комитетининг кейинги Пленумлари ҳозирги давр аграр сиёсатини, қишлоқлардаги туб ўзгаришлар программасини белгилаб берди. Умумиттифоқ аҳамиятига эга бўлган муаммолардан ташқари агросаноат комплексига раҳбарлик масалаларини жойларда ҳал этишга рухсат этилди. Табиийки, суверен ҳуқуқларнинг кенгайтирилиши, ўз-ўзини бошқариш ва ўз-ўзини маблағ билан таъминлаш шаҳар ва қишлоқ аҳолиси фаровонлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади. Бундай шароитда меҳнатни ташкил этишнинг янги усулларини жорий этиш, ташаббускорлик ва омилкорликка йўл очиб бериш ютуқлар омили бўлиб хизмат қилади. Биз шуни ҳисобга олиб, бир мунча ишлар қилаяпмиз. Натижада районимиз ва шаҳримизнинг қиёфаси ўзгариб, янги саноат корхоналари ва бошқа социал объектлар қад кўтармоқда. Бироқ кўрилаётган тадбирлар кўпмиллатли аҳолининг ўсиб бораётган талабини ҳали тўла қондирадиган даражада эмас. Қишлоқларимизда социал объектлар жуда кам. Шунга кўра, келгусида районимиз ва шаҳримизда завод, фабрика ҳамда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқарадиган цехлар қурилиши кўзда тутиляпти. Жумладан, Челябинск машинасозлик заводи филиалининг қурилиши кўпчиликнинг иш билан таъминланишига, Учқўрғонда янги машиналар чиқарилишига имкон беради, бошқа халқлар билан ўзаро ҳамкорлигимизни мустаҳкамлайди.

Свердловскликлар билан ҳамкорликда қуриладиган йирик теплица хўжаликлари ҳам бу жиҳатдан катта аҳамиятга эга бўлади.

Район партия комитетининг бюро мажлисларига, бошланғич партия ташкилотларининг йиғилишларига байналмилал тарбия соҳасидаги масалаларни киритиб, муҳокама қилиш самарали натижалар беряпти. Партия сафларига турли миллат вакилларини кўпроқ қабул қилиш ҳам диққат марказимизда турибди. Шу йилнинг дастлабки олти ойи мобайнида КПСС аъзолигига қабул қилинган 62 кишидан 7 нафари бошқа миллатлар вакилларидир...

Районимизда 28 миллат вакиллари истиқомат қиладилар. Улар орасида юзлаб байналмилал оилалар бор. Чунончи, Учқўрғон шаҳридаги тожик Набижон Нуриддинов ва рус Надежда Николаевна Нуриддиновалар оиласи ҳақиқий байналмилал оилалардан ҳисобланади. Уларнинг катта қизи София ўзбек Ҳасанбой Исмоиловга, Муҳаббат белорус йигити Михаил Викторович Твардовскийга турмушга чиққан. Кенжаси Лола эса мактабда рус тили ва адабиётидан дарс беради. Ҳаммаси уйда, кўча-кўйда кўпинча ўзбек тилида гаплашишади. Қўғайлик тожик Ихтиёр Имомов ва осетин Рая опалар оиласи ҳақида ҳам шундай фикр билдириш мумкин.

Биз Афғонистонда ўзининг байналмилал бурчини бажараётиб, қаҳрамонларча ҳалок бўлган юртдошларимиз хотирасини абадийлаштиришга жиддий эътибор бераяпмиз. Пионер отрядларига, кўчаларга уларнинг номи берилмоқда. Эндиликда Учқўрғон шаҳридаги Заготзерно кўчаси гвардиячи катта лейтенант Эмирали Эмиров, Привокзальная кўчаси гвардиячи жангчи Исмонжон Ташнабоев, Коммуна маҳалласидаги янги қурилаётган турар-жой кўчаларининг бири гвардиячи солдат Абдураҳмон Тошев номи билан аталмоқда.

ХАЛҚЛАРИМИЗ ўртасидаги байналмилал дўстлик бизнинг районимизда чиқадиган «Жанговар меҳнат» ҳамда Қирғизистон ССРнинг Ленин район «Ленинчи» газетаси саҳифаларида ҳам ўз ифодасини топмоқда. Шу йилнинг бошида чиқарилган қўшма сон мақолалари учун ажратилган қалам ҳақи зилзиладан зарар кўрган тожик халқига ёрдам сифатида 70030-махсус счётга ўтказилди. Журналистларимиз яқинда яна қўшма сон чиқаришга тайёргарлик кўришмоқда. Бундан ташқари газетада «Дўстлик билан юртим обод», «Иттифоқлик куч-қудратимиз манбаидир» каби умумий сарлавҳалар остида мақолалар бериб боріляпти.

Ҳозирги пайтда олдимизда ҳар қандай миллатни, катта кичиклигидан қатъи назар, ҳурматлаш, ҳуқуқий томондан камситмаслик, муаммоли масалаларни биргаликда ақл-идрок билан ҳал этиш вазифаси турибди. Бизнинг халқимиз азалдан қийинчиликларни енгиб келган, бардошли ва шижоаткордир. Бу Фарғона воқеалари жараёнида яна бир бор синовдан ўтди. Намунали олиб борилган ташвиқот-тарғибот ишлари туфайли районимиз территориясида халқлар дўстлигига раҳна соладиган ҳеч қандай кўнгилсиз воқеа рўй бермади.

Зеро, турли миллат вакилларидан иборат районимиз аҳли дўстона, биродарларча яшаб келмоқдалар ва бундан кейин ҳам шундай аҳил-иноқ яшайверадилар.

К. РАИМЖОНОВ,
Учқўрғон район партия комитетининг биринчи котиби

ТЕАТР УЧРАШУВЛАРИ

Кеча пойтахтимиздаги М. Горький номидаги рус драма театрида Евгений Вахтангов номидаги Москва Давлат академик драма театри коллективининг «Вахтанговчилар билан театрлаштирилган сатирик учрашув»лари бошланди.

Томошабинлар «Шаҳарликлар», «Афоня», «Хазина» ва бошқа фильмлар орқали яхши таниш бўлган Михаил Васьков, «Мартин Иден», «Лақаби Лукач», «Қўрқув», «Кузги қўнғироқлар» каби фильмларда ранг-баранг роллар ижро этган Владимир Ефимов, «Сарсонлик-саргардонликда», «Портрет», «Ёшлар», «Тропининлар» каби асарлардаги етакчи роллар ижрочиси Анатолий Меньшиков каби машҳур театр ва кино актёрлари билан яқиндан танишадилар.

Программада турли спектакллардан парчалар, Михаил Зощенко, Михаил Жванецкий, Владимир Висоцкий, Юлий Ким қаби адибларнинг монологлари ўқилади.

Театрнинг бадиий раҳбари — СССР халқ артисти Михаил Ульянов.

С. ШОКИРОВА

ПАХТА ҲАМ, СУТ ҲАМ КЕРАК

Республикамиз пахтакорлари кузда мўл-кўл ҳосил олиш учун шу кунларда ҳар қачонгидан кўра самаралироқ меҳнат қилмоқдалар. Бинобарин, деҳқонлар ибораси билан айтганда, август ҳосил тўплаш ойидир. Шу кунларда ғўзаларга берилаётган ишлов, сув ҳосилнинг мўл бўлишига пухта заминдир. Буни яхши англаган пахтакорларимиз вақтида ўғит, сув ва ишлов бермоқдалар. Ғўзаларни айниқса тунда суғоришга алоҳида аҳамият бериляпти.

Сирдарё область Зомин районидаги «Озарбойжон» совхози меҳнаткашлари ҳам яхши ниятлар билан ишламоқдалар. Қўриқ хўжалик заҳматкашлари ҳосилдорликни кўтариш учун ҳаракат қилмоқдалар. Хўжаликнинг Асад Худойбердиев бошлиқ бригада пахтакорлари бу йил 110 гектар ерга ғўза экишган. Яқинда очилган бу ерлардан улар гектар бошига 15 центнердан пахта олишни мўлжалламоқдалар. Ғўзаларнинг бугунги авжи, кўсаклар сони деҳқонлар мўлжали амалга ошишидан далолат бериб турибди. Суратчи мухбир Умарали ҚЎШВОҚОВ суратга туширган ушбу лавҳада бригада бошлиғи Асад Худойбердиев билан звено бошлиғи Абдурасул Худойбердиев ҳосил чўғини чамалаётгани акс эттирилган.

●

Республикамизда жамоат чорвачилигини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор бериб келинмоқда. Зотан, халқ турмуш фаровонлигини оширишда, дастурхонимизнинг тўкин бўлишида чорвачиликнинг аҳамияти катта. Қорақалпоғистон Автоном республикаси хўжаликларида ҳам бу муҳим соҳага алоҳида аҳамият берилмоқда. Хўжайли район В. И. Ленин номидаги колхоз сертармоқ хўжаликлардан. Бу ерда пахтачилик билан бирга чорвачилик, сабзавотчилик яхши йўлга қўйилган. Суратчи мухбир Владимир МОЛГАЧЕВ хўжаликнинг илғор чорвадорлари ҳузурида бўлди. Ушбу суратда илғор сут соғувчилар Ҳ. Добелова ва С. Искандаровани кўриб турибсиз. Улар 19 бош сигирнинг ҳар биридан 2300 килограммдан сут соғиб олиш мажбуриятини олганлар.

УЗОҚНИ КЎЗЛАБ

Газетамизнинг шу йил 12 май сонида ёзувчи Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг «Узоқни кўзлаб, рост сўзлайлик» мақоласи эълон қилинган эди. Унда адиб халқ муҳокамасига қўйилган «Туб структура силжишлари, ишлаб чиқариш имкониятларининг самарадорлигини ошириш, бошқарув ва хўжалик юритишнинг замонавий усулларини жорий этиш асосида 1991—1995 йилларда Ўзбекистон ССРни социал-иқтисодий жиҳатдан ривожлантиришни жадаллаштириш ва республика аҳолисининг фаровонлигини юксалтириш программаси» лойиҳаси хусусида ўз танқидий фикрларини билдирган эди. Яқинда республика Ёзувчилар уюшмасининг мажлислар залида ушбу лойиҳа муҳокамасига бағишланган йиғилиш бўлиб ўтди. Унда ижодий уюшмалар вакиллари зиёлилар, иқтисодчи олимлар, республика Давлат план комитетининг масъул ходимлари иштирок этишди. Бир сўз билан айтганда, шу куни муҳокама иштирокчилари узоқни кўзлаб, рост сўзлашди.

— Ўзбекистон ССРнинг 1991—1995 йилларга мўлжалланган халқ хўжалиги плани турғунлик йилларида тузилган бўлиб, бугунги қайта қуриш талабларига мутлақо жавоб бермайди,— деб айтди муҳокамани бошлаб берган олим Пирмат Шермуҳамедов: — Муҳокама этилаётган лойиҳа кўп жиҳатлари билан ана шу илгари ишлаб чиқилган план асосида тузилган. Биринчидан, халқнинг талаб ва эҳтиёжлари, орзу-умидлари умуман ҳисобга олинмаган. Жамоатчиликни то ҳануз ташвишга солиб келаётган пахта яккаҳокимлиги муҳокамаси ҳал этилмаган. Иккинчидан, лойиҳада келтирилган факт ва рақамлар ҳаётдан узоқ. Масалан, унда шундай жумлалар бор: «Оролнинг акваторияси шу ҳолда сақлансин!». Бу нимани англатади? Афсуски ҳеч нарсани! Учинчидан, сўнгги беш йилликда Ўзбекистон территориясида халқимизнинг оғир ҳаётини енгиллатишга мутлақо хизмат қилмайдиган корхоналар қуриш кўзда тутилган. Масалан, Бухорода оқсил витамин бирикмаларини ишлаб чиқувчи завод қурилиши режалаштирилган. Ваҳоланки, олимларнинг тадқиқотларига кўра бу завод ишлаб чиқарган концентрат билан озиқланган ҳайвонлар тез семирар экан-у, аммо уларнинг гўшти мазасиз бўларкан. Уни истеъмол қилиш эса аллергия ва тери касалликларини кўпайтириши, болаларга зарарли таъсир кўрсатиши мумкин экан. Лойиҳада республикада то ҳануз мавжуд бўлган 2,5 миллионлик ишсизлик масаласи ва уни ҳал қилиш муаммоси четлаб ўтилган. Энг ажабланарлиси шундаки, қишлоқ хўжалигини химиялашда заҳарли кам дефолиантларни жорий этишга жиддий эътибор таъкидланган-у, уларни қонун аллақачон тақиқлагани ва биз бунга доимий ва мунтазам амал қилишимиз лозимлиги хусусида лом-мим дейилмаган. Пахта ҳақида айтилган фикрлар ҳам баҳсли. Лойиҳада шундай сўзлар бор: «Пахтани 5 миллион даражада барқарор етиштириш лозим». Бу ерда мантиқ қани? Элу юрт ва иқтисодчи олимлар пахта яккаҳокимлиги зарари ҳақида бонг уриб турган бир пайтда буни қандай тушунмоқ керак? Пирмат Шермуҳамедов пировардида республика қазилма бойликларининг умумий салмоғи ҳақида лойиҳада ҳеч нарса дейилмаганини айтиб, шуларни аниқлаш ва ер ости бойликларини республика ихтиёрига бутунлай ўтказиш таклифини киритди.

Иқтисод фанлари доктори Муҳаммадамин Абдусаломов, профессор Олим Каримов республикадаги мавжуд иқтисодий танглик билан ҳисоблашмаслик оғир оқибатларга олиб келишини таъкидлаб ўтдилар.

Наманганлик геофизик Баҳодир Камолов, физика-математика фанлари номзоди Толиб Ёқубов, Оққўрғон районидаги ўрта мактаб ўқитувчиси Мирзааҳмад Тўлаев, Кибернетика институтининг етакчи инженери Муҳаммаджон Каримов, андижонлик муаллим Набижон Абдураҳмонов маҳаллий имкониятлардан келиб чиқмай планлаштириш турғунлик даврининг иллати экани, ушбу республика лойиҳасини тузган ўртоқлар халқ ва давлат олдида, келажагимиз олдида ҳам баравар жавобгар эканликлари ҳақида сўзладилар. Ўзбекистон ССР халқ шоири Шукрулло завод ва фабрикаларда маҳаллий миллат вакиллари камайиб кетаётганлиги, бунинг олдини олиш зарурлиги хусусида, фарғоналик шоира Мақсуда Эргашева қишлоқ кишиларининг ҳаёти ва кун кечириш даражаси ниҳоятда пасайиб бораётгани ҳақида куюниб гапиришди. — Қишлоқда ҳар бир одам кунига бор-йўғи 17 граммдан гўшт истеъмол қиляпти, холос, — дейди Мақсуда. — Колхозчилар етиштирган маҳсулотларни четга жўнатишга барҳам бериш керак. Аввал уларнинг ўзларини тўйдириш лозим. Ҳадемай қиш келади. Бир тонна кўмир юз сўм. Нега газлаштириш ночор аҳволда? Республика газ билан олдин ўзини таъминласин. Ёки четга чиқараётган газ ҳисобига етарли ёқилғи олсин.

— Эълон қилинган лойиҳа муносабати билан Орол фожиасига тааллуқли бир муаммони ўртага ташламоқчиман, — деди ўз сўзида СССР География жамиятининг аъзоси Озод Ҳусанов.— Кенг жамоатчилик ўртасида тарқалган фикрларга кўра, Оролнинг ҳалокатига Иттифоқ ва республиканинг сув хўжалиги министрликлари, қишлоқ саноат системаси ва бошқа хўжалик ташкилотлари сабабчи бўлган. Тўғри, буларнинг айби чакана эмас. Аммо менинг ва бошқа ҳамкасб дўстларимнинг хулосаси шуки, Амударёнинг суви Оролга тўла етиб келмаётгани газ ва нефть саноати министрликларининг айби билан ҳам бўлаяпти. 1960 йилдан буён Бухоро — Урол, Ўрта Осиё — Марказ газ қувурлари орқали Ўзбекистондан бир триллион куб метр газ ташқарига жўнатилди. Жаҳондаги қонун қоидаларга кўра, газ ва нефтдан бўшаган жойлар денгиз сувлари билан тўлдирилиши керак. Бизнинг министрликлар бу ишни қилишмаётир. Натижада, Амударёнинг суви фильтрация йўли билан шу бўшлиқларга сингиб кетмоқда. Бу сувнинг умумий ҳажми 800 кубкилометрга яқин келади. Бу аҳволда Оролни сақлаб қолиш ҳақида сўзлаш қуруқ ваъзхонликдан бошқа нарса эмас. Менимча, нефть ва газ министрликлари ё бўшлиқларни денгиз сувлари билан тўлатишлари, ё улар туфайли йўқотилаётган суғориш сувларининг ҳақини тўлашлари зарур. Умуман, Орол муаммосини СССР умумий экологиясини сақлаб қолиш комплекс планини ишлаб чиқиш орқалигина ҳал этиш мумкин.

— Ўзбекистоннинг қанча пахта бераётгани дунёга маълум, — деб сўз бошлади шоир Жамол Камол. — Бир кило пилла жаҳон бозорида 136 сўм туради. Ўзбек пиллакорига бор-йўғи 6 сўм тўланади, холос. Мен қоракўл тери, мева-чева, сабзавот, газ, нефть ва бошқа маҳсулот, қазилма бойликлар ҳақида ҳам шундай қўя оламан. Хуллас, Ўзбекистонни «боқиманда» дейишни энди тўхтатмоқ керак! Биз тезроқ хўжалик ҳисобига ўтишимиз, хўжаликни планлаштиришда республикага мустақиллик бериш лозим.

— Ўзбекистон ССРнинг 1991—1995 йилларга мўлжалланган планида пахтанинг умумий салмоғини бирмунча камайтириш зарур,— дейди Тошкент Халқ хўжалиги институти доценти Тоҳир Каримов. — Жаҳондаги пахта етиштирувчи мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, уларда пахта умумий экин майдонининг 40—45 процентидан ошмас экан. Бизда эса бунинг акси. Лойиҳада эса ажабки, республика умумий экин майдонининг 61,8 процентига пахта экиш мўлжалланган. Лойиҳа муаллифларининг бу кашфиётларини қандай баҳолашга ҳам ҳайронсан киши...

Тошкент Давлат университети доценти Мухтор Шапсанов, СОЮЗНИХИ агрономи Қурбон Розиқов ҳам лойиҳани чуқур масъулият билан қайтадан кўриб чиқиш ва мукаммаллаштиришга тезда киришмоқ лозимлигини таъкидлашди.

Шундан сўнг Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Раисининг ўринбосари, республика План давлат комитети раиси Шукрулла Раҳматович Мирсаидов сўзга чиқди ва қатор саволларга жавоб қайтарди. — Мен бундан ҳам кескинроқ танқидий мулоҳазалар эшитаман, деб ўйлаган эдим, — деди пировардида у. — Лекин шу билан бирга принципиал таклифлар айтилишини ҳам кутган эдим. Ҳозир бизнинг мақсадимиз иқтисодий инқирозимизнинг олдини олиш, тўхтатиш. Агар шунга эришолсак, катта иш қилган бўлар эдик. Республика экономикаси, қишлоқ хўжалиги ана шундай ҳалокат ёқасига келиб қолди. Бунга биз ҳаммамиз айбдормиз. Республика ўзини ўнглаб олишининг бирдан бир йўли — хўжалик ҳисобига ўтиш. Бу жуда муҳим масала. Лойиҳани қайта кўриб чиқиш ва ниҳоятда мукаммаллаштириш даркор.

...Муҳокама узоқ давом этди. Сўзга чиққан ҳар бир ёзувчи олим ва журналист «партия ва халққа рост сўзни айтишимиз керак, жим туришга энди ҳақимиз йўқ» деб бaралла айтишди. Мен бу сўзларни тинглаб ҳаётнинг жуда кўп аччиқ ҳақиқатларини англаб етгандек бўлдим. Халқ уйғоняпти. Халқ сўзлаяпти. Ўз бугуни ва келажагига назар ташлаяпти. У энди ўз тақдирини ўзи қўлга олади ва ўзи бошқаради. Ҳокимият — Советларга деган сўзнинг моҳияти шу.

Исмат ХУШЕВ

Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Саид Аҳмад ва Ўзбекистон ССР халқ артисти Ғани Аъзамов

8-БЕТ

ТИЛЛАР ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУН ЛОЙИҲАСИ УМУМХАЛҚ МУҲОКАМАСИДА

Алибек РУСТАМОВ, профессор

ҚОНУН АНИҚ, МУХТАСАР ВА ЖОМИЪ БЎЛМОҒИ ЗАРУР

ТИЛ ҲАҚИДАГИ муҳокамага ташланган лойиҳа ҳам қонунсозлик, ҳам мантиқ, ҳам тил нуқтаи назаридан жиддий камчиликларга эга. Бу ҳақда билдирилаётган танқидий мулоҳазаларнинг ҳаммаси тўғри. Совет Иттифоқидаги барча халқларнинг тил ҳақидаги қонунни талаб қилишдан мақсади миллий тилларни таназзул ботқоғидан чиқариш бўлгани ҳолда мазкур лойиҳада ўзбек тилининг бугунги аянчли аҳволини сақлаб қолиш мақсад этиб қўйилгандай туюлади. Асосий мақсадни четлаб тузилган лойиҳани айрим тузатишлар билан қабул қилиб бўлмайди. Менингча, Ўзбек совет социалистик жумҳуриятининг тил ҳақидаги қонунида (1-изоҳга қаралсин) қуйидагилар ҳисобга олиниши ва қайд этилиши керак:

Шахспарастлик ва турғунлик даврларида Совет Иттифоқидаги миллатлар бирлашиб ягона совет халқи ва унинг ягона тили вужудга келади деган ғайриинтернационалистик назарияга амал қилиш натижасида миллий тилларнинг, жумладан ўзбек тилининг ҳаёти ва ривожига катта зарар етказилди.

Миллий тилларни чеклаш ҳисобига рус тилини ёйиш ва ривожлантиришга қилинган ҳаракат (2-изоҳга қаралсин) рус тилининг ўзига ҳам салбий таъсир кўрсатди. Тил борасидаги «прогрессив» деб талқин этилган аксилмиллий сиёсат, нотўғри иқтисодий сиёсат билан биргаликда Совет Иттифоқидаги турли миллатлар ва қавмларнинг биродарона ва дўстона муносабатларига раҳна солди.

Ошкоралик ва демократия мазкур иллатларнинг фош этилишига сабаб бўлди, қайта қуриш сиёсати эса миллий тилларнинг ҳуқуқ ва мавқиини тиклаш имкониятини вужудга келтирди. Бу имкониятни амалга оширишни қонунийлаштириш учун ўзга жумҳуриятлар сингари Ўзбекистон ҳам ўзининг тил ҳақидаги қонунига эга бўлиши керак. Қайта қуришнинг муҳим омилларидан бири бўлган бундай қонун жумҳуриятимизда тил туфайли содир бўлаётган ҳақсизликларга барҳам беради ва бу ўз навбатида Иттифоқда ҳақиқий бирлик ҳамда дўстликни вужудга келтиради. Ушбу қонун мана шу эзгу мақсадга, яъни айрим юқори мансаб эгаларининг шахсий манфаатигагина қаратилган тил тазйиқига асосланган «бирлик»ка эмас, Иттифоқ манфаатини таъминловчи ҳақиқий бирликка эришишга қаратилгандир.

ТИЛГА БЎЛГАН МУНОСАБАТНИНГ ФАЛСАФИЙ АСОСЛАРИ

ИНСОННИНГ инсоний фазилатларидан бири бўлмиш тил инсоннинг ташқи кўринишидек турли кўринишларга эга ва бу турлилик олам гўзаллигининг таркибий бир қисмидир. Бу турлиликни йўқотишга ҳаракат қилиш коинот қонунига зид ва башарият ривожига хилофдир.

Дунёдаги барча тиллар табиати ва истеъдодига кўра инсоннинг ўзидек тенг бўлиб, эҳтиёж туғилганда ҳар қандай нарса, тушунча ва ҳодисаларни ифодалашга қодирдир. Аммо уларнинг тарих тақозоси билан вужудга келадиган ва ўзгариб турадиган қўлланиш доираси турличадир. Уларнинг баъзилари бир миллат ёки қавм доирасида, баъзилари бир неча миллат доирасида қўлланади ва айримларида жаҳон миқёсидаги муомалалар амалга оширилади. Аммо ҳар бир тил, унинг истеъмол доираси қанча тор бўлмасин, ўз халқига азиз ва соғлом фикру эзгу ният соҳиби бўлган ўзга ҳар бир шахсга муҳтарамдир. Ўз тилидан ўзга тилларни менсимаслик жоҳиллик ва ўз тилини ўзгаларга мажбуран сингдиришга уриниш эса зулмдир.

Тил ўзича ривожланадиган ижтимоий ҳодиса бўлиб, унинг тараққиётини сунъий усуллар билан «тезлаштириб» ёки «тартиб»га солиб бўлмайди. Якка шахс ёки бирор гуруҳнинг тилга аралашуви номатлуб натижаларга олиб келади.

ТИЛЛАРНИНГ МАВҚИИ ВА ҚЎЛЛАНИШИ

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ҳар бир граждани ғайрирасмий муомала ва санъат изҳорида дунёда мавжуд тил ва лаҳжаларнинг истаган биридан ё сунъий бир тилдан ёки ғайринутқий воситалардан фойдаланишга ҳақлидир.

Ўзбекистонда қадимдан жамоа бўлиб яшаётган тожик, қозоқ, қирғиз, уйғур ва татарлар, сталинчилик мазлумлари — корейс, қримтатар ва турклар бундан олдинги жумлада қайд этилган ҳуқуқдан ташқари яна ўз жамоалари доирасидаги расмий муомалада ўз она тилларидан фойдаланишга, маорифу маданият, матбуоту нашриёт ишларини олиб боришга ҳақлидирлар. Буларнинг ҳақли талабини қондириш Маданият ва Халқ таълими министрликларига, Матбуот ва Телерадио давлат комитетларига топширилади.

Ишчи, деҳқон, косиб ва хизматчилар ўз раҳбарлари билан бўладиган муомалада ўзбек, қорақалпоқ ва рус тилларидан ташқари, юқорида зикр этилган тилларнинг истаганидан фойдаланишга ҳақлидирлар.

Ўзбек совет социалистик жумҳуриятида рус тили ушбу бобда қайд этилган тил ҳуқуқларига эга бўлиш билан бирга халқаро тил ҳуқуқига ҳам эгадир.

Ўзбек тили ўзбекларнинг миллий тили ва у Ўзбек совет социалистик жумҳуриятида давлат тили ҳуқуқига эгадир. Ўзбекистон давлати ва унинг барча органларига ўзбек тилини қашшоқлаштириш ва унинг қўлланиш доирасини торайтириш билан амалга оширилган тадбирларнинг оқибатини тезда тугатиб, унинг эркин ривожланиши учун зарур бўлган ҳамма шароитни сўзсиз яратиш вазифаси топширилади. Ўқувчи ва талабаларга эски ўзбек ёзувини ўргатиш ўзбек тили ва адабиёти дарсларининг таркибий қисмидир.

Қорақалпоқ тили қорақалпоқларнинг миллий тили ва Қорақалпоқ мухтор совет жумҳуриятининг давлат тилидир. Қорақалпоқ тилига ўзбек ёки ўзга бир тил фойдасига тазйиқ ўтказиш шовинистик ҳаракат деб баҳоланади.

Жумҳуриятнинг, жумладан мухтор жумҳуриятнинг барча ички ишлари ўзга тилларнинг ушбу қонунда қайд этилган ҳуқуқлари риоя қилинган ҳолда давлат тилида олиб борилади. Рус тили воситачи тил вазифасини бажаради. Жумҳуриятнинг ташқи муомаласи ўзбек, рус ёки тарафларга мақбул бўлган ўзга тилда амалга оширилади.

ТИЛ ЭРКИНЛИГИ ВА ТИЛ ЎҚИТИШ

ҲАР БИР ЎҚУВЧИ ва талабанинг қайси тилда таълим олиши бошда ота-онанинг, сўнгра унинг ўзининг ихтиёридадир.

Ўзбекистондаги барча мактаб ва ўқув юртларида ўзбек ва рус тиллари асосий дарс сифатида тенг шароитда ўқитилади.

Олимлик даражасини олишга талабгор шахслар мазкур икки тилдан ташқари бир чет тилини ўрганмакка мажбурдирлар.

Ўрта маълумот олмаган ва касби тил билиш билан боғлиқ бўлмаган шахслардан ўзбек ёки рус тилини билиш талаб қилинмайди.

Айрим изоҳлар: Жумҳуриятимизнинг ўзбекча номидаги «Ўзбекистон» сўзи унинг русча номидаги «Узбекская» сўзига муодил эмас. Агар ўзбекчаси, яъни «Ўзбекистон» тўғри бўлса республикамизнинг номи русчада «Советская социалистическая республика Узбекистан» деб тузатилиши керак. Агар русчаси тўғри бўлса, ўзбекча номидаги «Ўзбекистон» сўзини «Ўзбек» сўзи билан алмаштириш лозим. Ўзбекистондаги тил жумбоқларининг унинг номидан бошланадиган фақат таъбир жиҳатининг ўзида кўпдан-кўп шундай қўпол хатолар борки, буларни бартараф этиш учун бутун халқ сафарбар этилиши керак. Бинобарин, тақдим этилган лойиҳадаги «амалдаги қонун-қоидаларга риоя этилади», «Фанлар академияси ва ваколатли ташкилотлар (?) қонун-қоидаларни ишлаб чиқаради», «Олий Совет президиуми уни тасдиқлайди», деган гаплар ўзбек тилининг худди мана шу йўл билан кишанланган ҳолатини сақлаб қолишга интилишдир.

«Республика» сўзини «жумҳурият» сўзи билан алмаштиришда, баъзи «прогрессив» ўртоқлар ўйлаганларидек, ҳеч қандай миллатчилик ёки рус халқига душманлик йўқ. Аксинча «республика» деган лотин сўзини ишлатишда интернационализм ёки рус халқига нисбатан садоқат йўқ.

Ўзбекчада «тиллар» деганда дунёдаги ҳамма тиллар назарда тутилади ва «тил» деганда муайян бир, жумладан, ўзбек тили тушунилмайди. Шунинг учун «тиллар»га нисбатан «тил» ҳамма жиҳатдан тўғрироқдир.

ОНА ТИЛИМИЗ — МАЪНАВИЙ ВАТАНИМИЗ

ҲАР БИР ХАЛҚ ўз тарихий тараққиётида қўлга киритган энг ноёб ва мукаммал ижоди, санъати бу унинг тилидир. Тил халқнинг тақдири, руҳияти, яшовчанлик меҳри, маънавий Ватани ҳисобланади. Ўзбек халқи минг йиллардан бери эллар ва элатлар билан борди-келди қилди, асрлар мобайнида иқтисодий, маънавий, сиёсий, маданий, маърифий алоқаларини ўзбек тили воситачилигида амалга оширди. Адабиёт ва санъатнинг энг ёрқин, нафис ва бетакрор намуналарини яратди. Мустақил ва ноёб бир тил сифатида тан олинди, ривожланди ва ўз зиммасига олган вазифасини ўзбек тили аъло даражада бажариб келди. Ўзга бир адабий томорқадан қарз-ҳаволага сўз сўрамади.

Муҳокама учун халққа тақдим этилган мазкур қонун лойиҳасини ўқигач, унинг матнида биз қадим ўзбек тилининг — нафис адабий тилнинг тароватини, беқиёс имкониятларини ҳис этмадик, бу қонунда ўзбек тилига эҳтиром, шафеълик, меҳр кўрмадик.

Донишманд халқимиз она-Ватан, она-юрт, она тили дейди. Она — одам зоти учун ягона, бедахл. Дунёга келибоқ онанинг офтобдай юзига кўзимиз тушади. Онанинг иссиқ қучоғидан баҳра оламиз. Она бизни оқ сут бериб боқади, эл қаторига қўшади.

Бешик бошида эшитган биринчи муқаддас қўшиғимиз алла — Она тилида янграйди. Она буюк муаллима бўлиб, лаҳза-лаҳза бизга ўз тили орқали ҳаёт сирлари, шодликлари таъмини бахш этади. Гулга кирган дарахтдай вояга етган чоғингизда ёр-ёру ўланлар билан яна Она бизни муборакбод айлайди. Тобут тепасида изтиробу нола ёнган марсия — Она тили чирқираб йиғлайди. Она тили инсоннинг яхши-ёмон кунида, пасту баланд йўлларида содиқ ҳамроҳидир. Бу содиқ йўлдошини унутганлар онанинг иссиқ юзига оёқ қўядилар. Она берган оқ сутига, меҳрига номуносибдирлар. Она тилини камситмоқ — Она-Ватанни топташ, Онани хор этмоқ билан баробардир.

Кейинги йилларда нега маънавий сўқирлар, туққанига қўл кўтарадиган ношудлар, падаркушлар, биродаркушлар пайдо бўлиб қолди? Тилдан, дилимизнинг қулфу калитидан йироқлашганимиз сабабли эмасми?

Бешик бошида алла айтолмаган, Онасининг азасида айтиб йиғлай олмайдиганлар элнинг шўридир.

Бир этак болани оқ ювиб, оқ тараган муҳтарам Она тили давлат идоралари остонасида сарғайиб, таржимон излагани фожиа эмасми?

Ҳазрат Навоийнинг жаҳон кутубхоналарининг зийнати бўлиб турган туркий тилда битилган шоҳ асарлари бизнинг ҳайратимиз, фахримиз, сиғинадиган маъбадимиз!

Наҳот бу қадим ва бадавлат тил бу кунга келиб хорижий мамлакатлар билан муомала-муносабатга ярамай қолди?

Наҳотки, ўзбек меҳнаткаши пешона тери билан етиштирилган пахта, пилла, чўпон-чўлиқнинг меҳнати — қоракўл, ўзбек тупроғи «туғиб ётган» тилла ўзбек онаси номлаган атама билан хорижга чиқолмаса? Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозирлар ўйлаб чиқарган эмасми бундай «қоидани»?

Пахтанинг заҳмати, пилланинг машаққати, қоракўлнинг жилоси, тилланинг софлиги бор эмасми бу қадим ўзбекча атамаларда!

Боқчалардан тортиб дорилфунунгача, оддий маҳкамадан то Ўзбекистон байтул ҳикматигача бир назар ташланг: кун тартибию таомлар рўйхати; тилхату қарорларгача рус тилида...

Турли расмий идоралар қабулхонаси котибалари орасида ўзбеклар кам.

Ўзбек тилига давлат тили мавқеи берилиши бугун айрим одамларнинг кўнгил хоҳишигина эмас, бу халқ орасида, халқ кўнглида пишиб етилган тарихий заруратдир. Зотан, бошимиз устида чарх уриб, донишманд Чингиз Айтматов таъбири билан айтганда, «Эсла, эслаб кўр, Сен Жўломонсан, отангнинг оти Дўнанбой, отангнинг оти Дўнанбой,» деб кимлигимизни эслатиб, чирқиллаб турадиган кўнгил қушимиз — шу она тилимиз эмасми?

Ҳамма мавжудот, қушга ҳам, гулга ҳам, одамга ҳам кўкармоқ, парвоз қилмоқ, юксалмоқ учун эътибор, парвариш, меҳру муҳаббат керак. Сув оқмаса, кўлмак бўлурди. Тил ҳам ўзга тиллар билан муомала-муносабатда, фаол ҳаракатда бўлсагина, ривожланади, гуллаб-яшнайди.

АЧЧИҚ НАДОМАТЛАР бўлсинки, чирқираган қушимиз — тилимизга бўлган эътиборимиз сўнгги йилларда кўнгилдагидек бўлмади. Орамизда бу қушнинг сайроғи, тилига тушунмайдиганлар, унга беписандлик билан қарайдиганлар учрай бошлади. Яқиндан бери, уйғониш фаслининг сарин шабадалари орасида бу қушнинг жонбахш чуғур-чуғурларидан мўлроқ баҳра олиб яшарканмиз, кўнгилдан шу хил ўйлар кечади... Яхшиям, ўз вақтида сергак тортдик. Яхшиям, биз ўз беparволигимиз, бешафқатлигимиз билан сўнги нуқтагача, қушнинг ҳалокатигача бормадикки, бу бизнинг ҳалокатимиз, халқ сифатида йўқолишимизга олиб борган бўлур эди. Ахир ҳар бир халқ ўзига хос таровтли тили, шу тилда фикрловчи дили билан халқ эмасми?

Меҳнатда суяги оқарган оталар болаларига шундай насиҳат қиладиган бўлдилар: «Отингни сот, боғингни сот, болам, ўрисчага ўзингни ур. Бўлмаса, менга ўхшаб косанг оқармай, яктагингнинг елкасидан шўр чиқиб, умринг ўтади».

Отасининг сўзидан чиқмаган болалар русчага бошлари билан шўнғишди. Шўнғишди-ю, улар соҳилга чиққанларида шўрлик ота мум тишлаб қолди. Ўғиллар яхши ўқиб, каттагина лавозимларни эгаллашибди-ю, ўз тилларида тўрт оғиз фикрларини жуфтлаб айтолмай дудуқланадилар. Ота додини кимга айтсин?!

Мана шу тахлит, тирикчилик дардида, яна қанчадан-қанча ҳавойи даъватномалар, шиорлар таъсирида маънавий илдизларидан йироқлашаётган чаласавод авлод дунёга келди. Шундай бир вазият юзага келдики, бугун биз сиқилиб, четга чиқиб қолаётган тилимиз ҳақида қайғурмасак, уни асраб қолмасак, эртага кеч бўлиши муқаррар бўлиб қолди.

Тил лойиҳаси ўта масъулиятли мана шундай бир вақтда муҳокамага қўйилар экан, унинг бу қадар таҳририга муҳтожлиги бизни ажаблантирди. Иккита мисол. 12-модда: «Раҳбар муомала ва ахборот тили сифатида ўзбек тилини ёки рус тилини қўллаши мумкин». 13-модда: «Ўзбекистон ССРдаги муассаса, корхона ва ташкилотларда ҳужжатлар ўзбек тилида ва рус тилида ёзилади».

Тил муҳокамаси бошлангандан буён озмунча баҳслар, тортишувлар бўлдими? Номлари республикада таниқли зиёлилардан иборат Марказий Комитетимиз тузган нуфузли тил комиссияси аъзолари шу вақтгача нима иш билан шуғулландилар.

Ижодий, фойдали маслаҳатлар чиқмадими улардан ёки чиққан бўлса ҳам инобатга олинмадими? Олинмаган бўлса, нега, нима учун?

Нега биз ақл, тадбиркорлик билан бир марта босиб ўтиладиган йўлни ўн қайталаб босиб ўтаверамиз?

Биз рус халқи тили орқали жаҳон хазинасига калид топдик. Тожик, қозоқ, туркман, уйғур, қримтатар билан эса таржимонсиз ҳам бир биримизни англаймиз. Илдизимиз бир.

Қадимда улуғ мутафаккирларимиз зуллисонайн бўлишган. Буюк даҳолар, ёрқин ақллар она тилларини ҳам, қардош тилларни ҳам баҳоли қудрат билишган адабиёт, санъат, мусиқа, алжабр, риёзиёт, тиб илмида нодир кашфиётлар қилишда иккинчи бир тил асқотган. Бошқа бир тилни билиш, эгаллаш кўнгил иши, инсон шахси табиати, қобилияти даражасига боғлиқ.. У — маънавий, маданий эҳтиёж. Лекин, бутун-бутун халқларга «қўш тиллилик»ни тарғиб қилиш, бу ғояни қарор топтириш учун яна «Тиллар ҳақида қонун» ҳам муҳрлаш ижтимоий адолатдан эмас.. Бир тилнинг кафолатини иккинчи бир тилга юклаб, яна ўша халқни икки бор саводсиз қилган "20-йиллар хатосини такрорлаш халқ кўзи олдида рўй бераётган жиноят эмасми?.

Эътимод қўйганимиз рус халқининг баъзи вакилларининг матбуотда чиқишларини биз дилимиз инжиб, ранжиб кузатиб турибмиз. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси муҳокамаларида биродарларимиз бўлган рус ёзувчилари ўзбек тили ҳақидаги холисанилло фикрларини айтгани йўқ. Қарсак ҳам икки қўлдан чиқади. Қани, ҳақиқий байналмилаллик? Рус тилидаги баъзи республика газеталарида айрим рус зиёлилари «шу кунгача рус тили истеъмолда бўлгани кимга зиён қилибди» деган даъвони кўтаришди.

«Азиз биродарлар! Ўзбек халқининг ота мерос тилига зиён бўлди», деб айтамиз уларга.

«ЎзССРнинг Тиллар тўғрисида Қонун лойиҳаси»нинг 1-моддасини мазкур хом-хатала, ғализ матнидаги барча модда, бандлар инкор этаверади ва охир-оқибат Ўзбекистонда Давлат тили Ўзбек тили эмас, деган хулоса келиб чиқади.

Халққа «агар, ёки, ёхуд ва. .» билан «шишиб кетган» ланж хулосалар эмас, ўзбек тилининг қаддини кўтарадиган, унинг ҳақиқий оналик ўрнини муҳрлаб берадиган, ижтимоий мавқеини тиклайдиган, давлат муҳофазасига оладиган, ЎзССРдаги ҳар бир граждан, ҳар бир раҳбар билиши фарзу қарз эканини қонунлаштирадиган қонун керак.

Бундай қонунни авлодлар-аждодлар тарихини, тажрибасини билган, Ўзбекистонни севган, унга ҳаёт-мамотини тиккан қонуншунослар, қилни қирққа ёрган тилшунос, матншунослар. муаррихлар, мударрислар тоза қўл. покиза ният билан яратсинлар. Токи йиллар, асрлар ўтиб, тийрак, адолатли бир авлод тарих майдонига чиқиб, ўз тилини — маънавий Ватанни ҳимоя қилолмаган бизни — ношуд ўтмишдошларини тафтиш қилмасин, журъатсиз аждодидан хижолат чекмасин.

Қиссадан ҳисса шуки, ЎзССРнинг Конституциясига асосан Ўзбекистонда ягона давлат тили Ўзбек тилидир.

Республикада яшаётган қардош халқлар: рус, тожик, қозоқ, туркман, қримтатар, уйғур тилларининг эркин ривожланиши учун барча шароитлар яратилади, тадбир-тадорик кўрилади, деган алоҳида модда бўлса, кифоя.

МОДДИЙ ИШЛАБ чиқариш, иқтисодий йўналишдаги уқувсизлигимиз маънавиятимизда ҳам кўзга ташланади. «Ҳар бир халқнинг ўрни у тарихий вояга етган ерда бўлиши керак,» деди Чингиз Айтматов СССР депутатлари съездида сўзлаган нутқида. Унинг халқ сифатида тан олиниши, мустақиллигининг асосий белгиси бўлган тилининг ҳукмронлик ўрни ҳам шу халқнинг тарихий вояга етган ерида бўлиши керак.

Холида АҲРОРОВА, Гулчеҳра ЖЎРАЕВА, Ойдин ҲОЖИЕВА, Ҳалима Худойбердиева, Эътибор ОХУНОВА, Ҳалима АҲМЕДОВА, НИЛУФАР, Шаҳодат ИСАХОНОВА, Дилбар САИДОВА, Саломат ВАФОЕВА

кўюнчак газетхонлардан хатлар

ҚАЧОНГАЧА АЛДАЙСИЗ?

Бундан 15 йилча муқаддам Китоб районидаги «Партия XIX съезди» совхозида икки қаватли мактаб ва болалар боғчаси қуриларкмиш, деган хушхабар тарқалганди. Бироқ ўша пайтда туғилган гўдак ўсиб-улғайиб, бугун вояга етган бўлса-да, хўжалик ва район раҳбарлари ваъдаларига вафо қилмадилар. Бу ҳақда «Муштум» журналида (1984, 1987 йиллар), район «Ғалаба» газетасида (1985 йил 5 август), республика радиосида (1988 йил) бир неча бор танқидий материаллар эълон қилинди.

— Раҳбарларнинг лоқайдликлари ҳақида арз қилиб кирмаган эшигим, учрашмаган одамим қолмади, — дейди Хиромий номидаги 33-мактаб директори Бибихол Отамуродова. — Ҳамма бирбирига ағдаради. Пировардида, «Тахт бўлди, қурилишни бошлаймиз» дейишди. Афсус, бу сафар ҳам алдашибди. Қурилажак мактабнинг лойиҳа-сметаси 1989 йил планидан ҳам қолиб кетди.

Педагогнинг ташвиши бежиз эмас. Совхоз ишчилари хўжаликдаги Қорабулоқ қишлоғида мактаб барпо этиш учун район Советининг депутати, «Ғалаба» газетасининг муҳаррири Суҳроб Рустамовга катта умид ва ишонч билдириб, наказ беришган эди. Бироқ на район раҳбарлари, на депутат уларнинг талабларини бажариш ҳақида бош қотирмаяптилар.

Бизни бошқа бир нарса тааҷжубга солади. Наҳотки, шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги тафовутни мутаносиблаштириш учун жиддий кураш кетаётган бир пайтда областда ишчилар дардини эшитадиган раҳбарлар топилмаса? Қачонгача оддий меҳнаткашларни алдаб, ёшларимиз келажагига бефарқ қараймиз?

Китоб районида том маънодаги қайта қуриш нафаси қачон сезиларкин?

Азамат СУЮНОВ

Шоир ва китобхонлар мулоқоти.

Ўзбекистон ССР халқ шоири Шукрулло ўқувчиларга дастхат ёзиб бермоқда.

С. МАҲКАМОВ суратга олган

«ДИЛНАВОЗ» САФАРДА

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар уюшмасининг бадиий адабиётни тарғиб қилиш бюроси қошидаги «Дилнавоз» ансамбли Сурхондарё ва Қашқадарё областларининг қишлоқ меҳнаткашларига маданий хизмат кўрсатиб қайтди. Санъаткорларга шоиралардан Ф. Усмонова ва К. Турдиева ҳамроҳ бўлдилар.

Санъаткорлар даставвал Шўрчи ва Жарқўрғон районлари хўжаликларида концертлар бердилар. Санъат мухлислари лирик хонанда Эркинжон Салоев, А. Мусаев ва А. Маъдиев каби созандаларнинг чиқишларини илиқ қарши олдилар. Шоираларнинг турли мавзулардаги шеърларини мароқ билан тингладилар.

Шундай ижодий учрашувлар Косон ва Қамаши районларида ҳам бўлиб ўтди. Ижодкорлар қишлоқ меҳнаткашлари билан мулоқотда бўлиб, уларнинг саволларига жавоб бердилар, шеърларидан намуналар ўқидилар, қўшиқ ва рақслар ижро этдилар.

мангу обида

ҚАРАМА-ҚАРШИЛИК

ЎТГАН ЙИЛИ ёзда Попда унутилмас воқеа рўй берди. Ўзбекистон Фанлар академиясининг бир группа олимлари «Партия XXII съезди» колхози территориясидаги Мунчоқтепа баландликларида қазишма ишларини олиб бориб, Ўрта Осиёнинг қадимий тарихига оид ноёб ёдгорликларни топдилар. Қазиб олинган бойликлар кўп ўтмай чет эллик археологлар назарига тушди. Яхши ҳамки, кўпчиликнинг фикри бир жойдан чиқди. Мунчоқтепа ёдгорликларини шу ернинг ўзида қолдиришга аҳд қилинди. Эзгу мақсадда Поп археология музейи қурилиши бошлаб юборилди. Музей биноси 1989 йил августида фойдаланишга топширилиши лозим эди. Бироқ район раҳбариятида ўзгариш бўлди-ю, бунёдкорлик ишлари тўхтаб қолди. Бунга музей қурилишининг плансиз бошлаб юборилганлиги сабабчи бўлди.

Тўғри, бу йил музей қурилиши планга киритилди. Аммо ҳанузгача бу ишга маблағ ажратилгани йўқ. Наманган область халқ депутатлари ижроия комитетининг шу йил 27 февралдаги № 32-р рақамли фармойишида эса қуйидаги мазмундаги жумлаларни ўқиш мумкин:

«Қадимги Поп шаҳрининг ноёб топилмаларни асраш ва ўзбек халқининг маданий меросини тарғиб қилиш мақсадларида:

1. «Наманганагрострой» бирлашмаси (ўр. Усмонов Ю. М.) 1-трести зиммасига капитал қурилиш планига Поп районидаги тарихий музейни тиклашни киритиш вазифаси юклатилсин. Қурилишнинг пудрат ишлари 5 процентли резерв ҳажми ҳисобида 1989 йил IV квартал ҳисобида амалга оширилсин.

2. Область ижроия комитетининг молия бошқармаси (ўр. Муродов М. М.) бўлимига область ижроия комитетининг капитал қурилиш бошқармасига тарих музейини барпо этиш учун 170 минг сўм ҳажмида маблағ ажратиш топширилсин.

Ижроия комитет раиси Б. Ҳакимов».

— Афсуски, биз музей ҳисобидан бир сўм ҳам иш ҳақи олганимиз йўқ, — дейди «Этюд» бадиий безакчилик кооперативининг бригада бошлиғи Неъматжон Тешабоев. — Ўтган йилнинг сентябрь ойида ишладик. Бу йил ҳам ишлаяпмиз. Бир қанча ишларни бажаряпмиз. Лекин музейни тезроқ битириш тўғрисида қуруқ гап-сўзлар кўп бўляпти-ю, натижаси кўринмаяпти. Биз ҳозиргача бадиий безак ишлари учун ажратилиши лозим бўлган 60 минг сўмлик маблағнинг бир сўмини ҳам олганимиз йўқ. Бу ҳақда мен область маданият бошқармасига, шахсан унинг раҳбари Санъат Абдуллаевага айтдим. У маблағ масаласида область капитал қурилиш бошқармасига мурожаат этишимни маслаҳат берди. Барибир фойдаси бўлмади. Шундан сўнг бригадани бошқа қурилиш объектига олиб ўтишга мажбур бўлдим. Тушунаман, музей қурилиши хайрли иш. Уни кечиктирмаслик керак. Аммо, истайсизми, истамайсизми, маблағсиз, пулсиз мақсадга эришиб бўлмайди. Иш шу йўсинда давом этса, музей биноси бу йил ҳам битмайди.

Неъматжоннинг гаплари кишини ўйлашга даъват этади. Наҳотки, музей бу йил ҳам фойдаланишга топширилмаса? Қазиб олинган ноёб бойликлар жой-жойига қўйилмаса? Ахир улар шаҳардан-шаҳарга мажбурий «сайр» қилавериб, сифатини йўқотиши тайин-ку. Наҳотки, биз буни билмасак, ўз тарихимизга, маданиятимизга нисбатан бефарқ бўлсак?..

Район газетасининг шу йилги 6 апрель сонида шундай эълон босилди:

«Наманганузагропромстрой» бирлашмасига қарашли 1-трест қошидаги «Кровля» кооперативи «Партия XXII съезди» колхози территориясида қурилаётган ғишт заводига доимий ишлаш учун турли касбдаги ишчиларни қабул қилади.

Мурожаат учун адрес: «Партия XXII съезди» колхозининг ғишт заводи, «Кровля» кооперативи».

— Ҳа, эълонни биз бердик, — дейди кооператив раиси Усмонжон Имомназаров салмоқлаб. — Хоҳласам, каттароқ хўжаликни ҳам ижарага олишим мумкин. Ишсизларга иш топиб, районга ғишт етказиб берсам, бунинг нимаси ёмон? Биз бошлаган завод остида минг йиллик тарихимиз ётганидан ҳам хабарим бор. Аммо бизнинг ҳозирги ишимиз ҳаммага маъқул. Бунга район, область раҳбарлари ҳам, Ўзбекистон Фанлар академияси олимлари ҳам рози бўлишган. У ёғини билмоқчи бўлсангиз, декабрь ойидан буён идорама-идора югураверив, қурилиш учун рухсат олганмиз.

— Тўғри, ҳаммаси қонуний бўляпти, — дейди район халқ депутатлари ижроия комитети раисининг қурилиш ишлари бўйича ўринбосари Б. Алиев. — Районимиз аҳолиси учун ғишт сув билан ҳаводек зарур. Қолаверса, бу завод қурилиши учун ҳозирга қадар 480 минг сўм сарфланган. Агар Фанлар академияси шу маблағни тўласа, ғишт заводини бошқа ерга кўчиришга тайёрман...

Ажабо! Наҳотки, Фанлар академияси олимлари ғишт заводи қурилишига розилик берган бўлсалар? Улар Мунчоқтепанинг ноёб топилмалари тарихимиз, маданиятимиз, фанимиз учун ниҳоятда зарурлигини бир неча бор матбуот орқали таъкидлаган эдилар-ку. Буниси қандоқ бўлди?

Масалани ойдинлаштириш ниятида Ўзбекистон фанлар академиясининг Археология институтига, академик А. Асқаровга телеграмма йўллашга мажбур бўлдик:

«Ҳурматли Аҳмадали Асқаров! Мунчоқтепада ғишт заводи қурилиши бошланди. Бу ҳақда сизнинг фикрингиз? 1989 йил 12 апрель».

«Мен Мунчоқтепадаги ғишт заводи қурилишига қатъиян қаршиман. А. Асқаров. 1989 йил 17 апрель, Тошкент.»

... Ва ниҳоят, 27 апрель куни завод қурилиши тарафдорлари анчадан буён биздан сир тутиб келаётган ҳужжат билан танишишга муяссар бўлдик:

— Сизлар академик-олим Аҳмадали Асқаровни чалғитибсизлар. Ғишт заводи Мунчоқтепада эмас, унинг ёнида қурилиши керак экан-ку?

— Нима фарқи бор? Мунчоқтепадами, ёнидами, барибир зарари тегади.

— Зарари тегса, олимлар рухсат беришмасди. Заводга тупроқ 3 километр наридан ташиб келтирилади, Мунчоқтепадан олинмайди.

— Ҳозирча шундай. Аммо вақти келиб олинади. Негаки, сарфланган 480 минг сўм (бу қурилиш ҳам плансиз бошланган) беҳуда кетмаслиги керак. Завод ишга тушса, кўзимизга Мунчоқтепа ҳам, Баландтепа ҳам кўринмай қолади.

Пировардида, «Кровля» кооперативи раиси У. Имомназаров бизга қурилиш лойиҳасини кўрсатди. Унга Б. Алиев, У. Имомназаров, археолог-олим, тарих фанлари номзоди А. Онорбоев, Наманган область музейи ходими С. Шамсибоева имзо чеккан эканлар. Ана шу тўрт кишининг рухсати билан фожиага йўл очилган экан. Қурувчиларни-ку, тушуниш мумкин. Уй-жой масаласида гап эшитавериб, қулоқлари қоматга келганидан безор бўлиб, ўтмиш ёдгорликларини оёқ-ости қилишга мажбур бўлгандирлар. Аммо олимлар-чи? Уларни бунга нима мажбур этди? Археология фанининг академиги А. Асқаров завод қурилишига тиш-тирноғи билан қарши бўлса-ю, А. Онорбоев, С. Шамсибоева розилик берсалар, буни қандай изоҳлаш керак? Ноқонуний ишнинг ташаббускорлари лоақал Ўзбекистон ССР Тарихий ва маданий ёдгорликларни сақлаш жамияти ҳамда республика табиатни ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш жамиятнинг мутасаддилари билан ғишт заводи қурилиши ҳақида бир оғиз фикрлашдилармикин?

Кишини яна бир савол ташвишга солади. Наҳотки, тўрт кишининг фикри билан Поп тарихи хавф остида қолса? Ёки Ўзбекистон Фанлар академиясининг илмий кенгаши масалани шунчалик тор доирада ҳал этадими? Бу ўзбошимчалик учун жамият олдида, тарих олдида ким жавоб беради?

Маъмур МУСУЛМОНОВ,
Поп район «Коммунизм учун» газетасининг ходими

«ҚОНДАН ҚОНГА ЎТИБ ЯШАР ХОТИРОТ»

ОМОН МАТЖОННИНГ «Гаплашадиган вақтлар» (Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986 йил) шеърий қиссаси ҳали демократия ва ошкоралик деган мўътабар тушунчалар ақида бўлмаган, бугун «турғунлик» деб ном олган замонда яратилган. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бу асар мавзу кўлами билан ҳам, ғоя ва умумий руҳи эътибори билан ҳам бевосита бугуннинг қиссаси, худди бугун ёзилгандай. Халқ «гаплашадиган гаплар», деганда гаплашишга арзийдиган масалани, ҳал қилиниши жуда зарур бўлган муаммоларни назарда тутади. «Гаплашадиган вақтлар» бирикмасига шоир соф инсоний мазмундан кўра анча катта, қамровли поэтик маъно юклаган, бу бирикма айни кунимизнинг энг содда, лекин рост бадиийтли умумлашма расмига ўхшайди: бугун Инсонни ва унинг Жамиятини салча бўлсин ўйлантирадиган энг кичик масалалардан тортиб, энг улкан дард-оғриқларгача эмин-эркин, ошкора гаплашиш мумкин ёки гаплашиб олмоқ лозим. Шоир ёзади:

Бир-бировни севадиган, гаплашадиган,
Мангу эзгу расмларни тинч ўтайдиган
Замон энди келган эди буларга.

Қиссада муосир давр воқеалари билан ибратли ривоятлар уйғунлашиб кетган. Шоир реал қаҳрамон — Анварнинг долғали ҳаёт йўлини тасвирлайдими, унинг падари бузрукворининг аччиқ қисмати ҳақида сўз юритадими ёки олис ривоятлардаги воқеалар парчаси билан бизни ошно этадими, барибир, ягона мақсад — инсон ва жамиятнинг дарду ташвишларини ошкора айтишни назарда тутган. Қиссада бугун ошкоралик шарофати билан баралла айтилаётган энг долзарб муаммоларнинг деярли барча-барчаси гоҳ мунг билан, гоҳ рационал бир совуққонлик билан, гоҳида эса ўткир киноя билан кўрсатилган ва бу муаммоларнинг ижтимоий илдизлари чуқур мантиқ тарозисига солинган.

Омон Матжон шеърий мисраларга фавқулодда маъно-мазмун юклайди. Биргина мисол: қиссада тасвирланишича, Анвар ва Гулшан машинада кетишаётганда, машина нохос бузилиб қолади. Анварнинг кўнглидан шундай гап ўтади:

Йўлни фақат ҳайдовчига ишониб қўйиб,
Ҳушёрликни қўлдан бериб келавербмиз...

Бу оддий гапда чуқур мантиқли тагмазмун борлигини айтиш қийин эмас: илгари раҳбарларимизга ишониб қўйиш натижасида, ҳеч бўлмаганда, иқтисодимиз борасида «очилиб қолган этагимизни ёпиб олиш» нақадар қийин кечаётганлиги бугун ҳақиқатдир. «Ҳушёрликни қўлдан берганимиз» учун рўй берган маънавий бузилишлар, бу бузилишларнинг энг аввало ўша «ҳайдовчилар»дан бошланганлиги ҳам бугун сир эмас... Мазкур мисраларнинг синтактик қурилишига диққат қилинса, унинг сўзлашув услубига хослигини кўриш мумкин. Умуман, қиссанинг синтаксиси тўласича айни услуб қонуниятларига бўйсундирилган. Қофия йўқ, лекин ўктам, эркин, «гаплашадиган» оҳанг, ботиний ритм бор. Буларнинг бари шоирнинг айтилган ягона мақсадини поэтик таъкидлашга хизмат қилган.

Жамиятга ўгай, атрофдагиларга девона, дарвиш бўлиб кўринадиган Анвардай қаҳрамонларнинг бобокалони ўлмас Дон Кихотдир. Наҳотки, тўрт аср олдин одамларга, кўпчиликка девона бўлиб кўринган олижаноб қалблар бизнинг кунларда ҳам, шундай қисматга учраса.

Истеъдодли, нафис зеҳн ва мард кишилар
жамиятнинг ҳимоясиз нуқталаридир.

Аслида Анвар каби кишилар жамият гулларидир. Агар дунёда фақат адолат ҳакам бўлганда, ҳамма унга тавоф қилиб, барини ўпган бўларди, ҳеч бўлмаса қадрига етарди. «Тариқдай заминнинг устидан беун, яшаб ўтди шундай буюк бир юрак». Биз бундайларни кейин, яшаб ўтгандан сўнг сезиб қоламиз. Шунда ҳам ҳамма эмас. Шундайлар борлигини билмаганлар, ширин ғафлатда ўтиб кетганлар ёки билишни истамаганлар ҳам талай.

ҲАМЗА МУКОФОТИГА НОМЗОДЛАР

Анвардақалар бўлмаса ҳаёт ғоят тунд, зерикарли бўлиб қоларди. Бола-чақа ташвишда югуриб юрган одамлар сон мингта. Балки улар ҳам ўзларининг эзгу ҳисларини Анвар сингариларга ишониб топширганмикин, деб ўйлаб қоласан баъзан.

Ҳар қандай буюк ижод аслида вужуднинг чекланганлигига қарши исёндир. Руҳнинг бепоёнлиги-ю, вужуднинг чеклилиги. Бу оғир муаммо буюк кишиларни доим азоблаб келган. Гёте: «Агар табиат менга шундай ақл-идрок бахш этган экан, марҳамат қилиб вужудим емирилгандан сўнг унга янги макон топиб берсин», деганда фақат ўлимга қарши исён кўтариб қолмай, буюк бир тилсимга ишора қилгандек туюлади.

Кўпчиликка таниш бўлган бир ҳолат бор. Бирон ерга борганда биласизки, биринчи келишингиз. Лекин ҳамма нарса жуда таниш, уларни қачондир кўргандай туюлаверади, одам ҳатто баъзан қўрқиб кетади, ақл-ҳушим жойидами деб. Аммо икки-уч бор такрорлангач, бу ғайри табиий ҳолга кўникиб ҳам кетади. Ана шу эмасмикан, Анвар айтган «хотиранинг моддийлиги», абадийлиги, бир замон одамидан бошқа замон одамига кўчишлиги.

Анвар ўйлаган ғоялар бир қараганда руҳнинг абадийлиги ҳақидаги диний тасаввурни эслатади. Аммо шуни эътибордан қочирмаслик кераки, дин ҳам дунёни, борлиқни англашнинг муайян тарихий босқичидир. Инсоният даҳоларининг гениал тахминлари, оламнинг туганмас сир-асрорларини тушуниш борасидаги истак-интилишлари диний қобиқ остида бизгача етиб келгани эҳтимолдан узоқ эмас.

ШЕЪРИЙ ҚИССАНИНГ композицион қурилиши ўзига хос, у тамом янги бўлмаса-да, битта тайин фазилатга эга. Икки қатордаги сюжет чизиғининг мустақил давом этиши, асарнинг маъно уфқини кенгайтирган ва фикрий қамровини чуқурлаштирган. Бу икки чизиқ ташқи тарафдан ҳам ажратилган. Идрок хурмосини олиб келажакка қараб йўлга тушган дарвиш билан боғлиқ сюжет чизиғи қия ҳарфлар билан берилади. Одатдаги воқеалардан сўнг ёки улар орасида пайдо бўлган мифик воқеалар, сирли ҳолатлар китобхонни ҳушёр торттиради, фикрлашга, солиштириб, иккинчи бор фикрлашга ундайди.

Икки чизиқни бирлаштирадиган восита — Анвар кашф этишга чоғланган хотира қурилмаси:

Ҳа, ҳа, тирик хотиротлар. Улар бир жойда
Сақланиши шарт-ку ахир. Лекин қаерда?..

Икки сюжет чизиғининг узвий бирлигидагина асарнинг тугал бадиий мазмуни воқе бўлади. Шартли-мифик сюжет Анвар билан боғлиқ воқеаларга қандайдир сир, жозиба бағишласа, ўз навбатида турмуш воқеалари нормал ҳолатни реал мазмун билан тўлатиб боради.

Шоир айтмоқчи бўлган бош фикрлардан бири бизнинг кейинги етмиш йиллик таълимотимизда инсонни ва инсон ҳаётини моддийлаштирган ҳолда тушунтириб, уни улкан табиатнинг бир бўлаги эканлигига шак келтирилганлиги, «Инсон табиатни ўзига бўйсиндира олади», каби шиорлар ортида табиатга, айни пайтда инсоннинг ўз илдизига болта урганлигидир. Асарда шу қараш натижасида келиб чиққан фожиалар «руҳ» тимсолида очиб берилади.

Балки бирон хотиротнинг соҳибига хос
Вужуд, идрок, имкон билан туғилган жонга
Руҳлар эски хотирани ҳадя этарлар?!
Уйғонмоқлик учун янги авлод қонида,
Қондан қонга ўтиб яшар балки хотирот?!

Анвар вужудига макон тутган қайсидир безовта аллома руҳи уни ҳар қандай қийин шароитда бўлмасин космик кўламдаги муаммоларни ўйлашга, шиддат билан босиб келаётган «моддий талқинли» кучга қарши фикрлашга мажбур қилади.

Биз бари бир анча гапни билиб ололдик...
Энг муҳими, биз билдикки, хотира — кўкда
буржлар аро сақланади: Эгаси бордир!..

Қиссачи «бу гапни у ҳазил билан айтди қандайдир», деб эҳтиёткорлик қилган бўлса-да, бу хулоса Анварнинг «ўз-ўзини англаш» йўлида топган бош ҳақиқатларидан бири. Руҳнинг ўлмаслиги буржлар аро яшаш[...] одамнинг ўз юлдузи бўлиб у ана шу юлдуз ост[...] яшаши, жисмининг ўлиб руҳининг яна кўкка қ[...]ши. Одамзот бу улкан коинотнинг бир қисми[...] бўлиб, унинг ягона қонуниятига бўйсиниб яша[...]лорга хос дунёқараш мағзини ташкил этади.

«Гаплашадиган вақтлар»да бу дунёқараш ф[...] намоён бўлишидан фарқли, бугунги кун му[...] халқимизнинг ўтмиши ва келажаги учун жон ку[...] инсонлар тақдирида тасвирланади. Асар бизни ў[...]га қайтишга, ўз руҳимизни сўроққа тутиб: ким эканли[...]мизни, қаердан келиб, қаёққа бораётганимизни ид[...] этишга мажбур қилади. Худди Анвар хотирасидан ў[...] сарҳисоб бўлаётган йиллар, асрлар унинг Гулшанга айт[...] гапида:

...Биз юз йилдан бери биргамиз...
Йўқ! Минг йилдан... Кўрмоқдаман, ана тишида —
хурмо, биққи оқ эшакда Тўртинчи дарвеш
ўтиб кетди... Давлатбоев... Чингизхон... Жалол —

деб умумлаштиргани каби.

Асардаги «руҳ» тимсолий образининг талқинини ин[...]ният яратган барча маънавий бойликлар дунёси ва [...] авлоддан авлодга етказувчи «куч» деб белгилаш мум[...] Ана шу «куч» доимо инсонни эзгуликка ундайди. [...] унинг ёрдамида:

Биламизки, бир кун эмас, бир кун келиб,
бир сўрови, бир тергови бўлар ҳар ишнинг.

Қиссада ўрнига тушган янги сўз ясашлар («нурчали[...] «кулинч» ва ҳаказо) билан бир қаторда айрим ясалма[...] ҳам борки, улар бир қадар чучмалга ўхшайди. Масал[...] «қоний» (мерос), «ерий». Қиссада «ҳижратнишин» де[...] сўз қўлланган (ясалган). Лекин бундай ясалиш, бизнинг[...] дуруст эмас, чунки «ҳижрат» — сафар, юриш, [...] эса бир жойда ўтириш демакдир. Шундай экан, улар[...] қўшилишидан келиб чиқадиган маънода мантиқ ду[...] эмасдай туюлади.

Асар турғунлик даврида ёзилган, дедик. Чамаси, [...] шу боис муаллифнинг ўзи томонидан айрим нома[...] таҳрирларга учраган кўринади. «Муаллифдан» дей[...] жойдаги диний эътиқод ҳақидаги гаплар ҳам асарга [...]кул алоқасиздай туюлади. Диний эътиқод ҳар нима[...]ганда ҳам эътиқод, уни «халқимизни нечоғли бидъа[...]ронғулигига олиб тушганлиги»дан кўз юммаган [...] бошқа маънавий таъсир кучини ҳам эътибордан соқ[...]лиш тўғри эмас.

АСАРДАГИ ТУРҒУНЛИК даври фожиа[...] би[...] навбатда ақл-идрок ва истеъдод фожиаси эк[...] яхши бадиий савияда акс эттирилган. Асар жиддий [...] бадиий таҳлилга сазовор. Қисқаси, Омон Ма[...] «Гаплашадиган вақтлар» шеърий қиссаси ўзбек шеърия[...]нинг йирик ютуғидир. Лингвопоэтика нуқтаи назардан [...] бу қисса ўзига хос асардир.

Низомиддин МАҲМУДО[...]
филология фанлари доктор[...]
Сувон МЕЛИЕВ
Шомирза ТУРДИМО[...]
филология фанлари номзодла[...]

Ҳайдарбек БОБОБЕКОВ

ДАЪВОЛАР АСОСЛИМИ?

ҲАЙРИДДИН СУЛТОНОВНИНГ «Тарихчи адабиётни яхши ўрганмаса...» мақоласи («ЎзАС», 1989 йил, 28 июль) менинг «Ўтмиш ва тасвир» мақоламга жавобдир. Муаллифнинг ёзишича, мен бир қанча ўринли фикрлар билан бирга, этюд авторини баъзи тарихий фактларни бузиб талқин этишда айблаганман. Тўғриси, ёзувчининг жавобларидан, келтирган далилларидан қисман қониқдим. У ўз фикрларини тасдиқлаш учун М. Шайхзоданинг «Мирзо Улуғбек» трагедияси, О. Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси», С. Бородиннинг «Самарқанд осмонида юлдузлар» романларига суянади.

Фикримча, номи чиққан ёзувчими ёки ижодини бошлаётган ёш ёзувчими, қатъи назар, тарихни, тарихий фактларни бузмасдан ёзиши керак.

Албатта, биз катта адибларимиздан ўрнак олишимиз керак, аммо уларнинг ҳам хатолари бор, ана шу хатоларни биз такрорламаслигимиз лозим. Акс ҳолда, адабиётимиз, тарихимиз, фанимиз ривожланмайди.

Ҳ. Султонов ёзади: «Назаримда, илмий холислик принципи Ҳ. Бобобековдан эпиграф сифатида келтирилган парчадаги Ғ. Ғулом фикрига муносабат билдиришни тақозо этарди. Чунки Ғ. Ғуломнинг бу маълумоти шу пайтгача ҳеч қайси олим томонидан илмий жиҳатдан асосланиб рад этилган эмас ва, бинобарин, этюдни ёзиш жараёнида ҳам, ҳозир ҳам шубҳа қилишга менда ҳеч қандай асос йўқ». Албатта, асоссиз шубҳаланишнинг асло ҳожати йўқ. Бироқ ҳамма ҳам адашиши мумкин.

Ғафур Ғуломни улкан шоирларимиздан бири сифатида мен ҳам тан оламан. Аммо ҳаётида у ҳам камчиликларга йўл қўйган. Қамчибек Кауфман томонидан асирга олиниб осилган деган фикр шулардан биридир. Чунки К. П. Кауфман 1882 йилнинг 4 майида вафот этган. Қамчибек эса 1895 йили ноҳақ қотилликда айбланиб, осиб ўлдирилади, оиласи Сибирга сургун қилинади.

Ҳ. Султоновнинг ёзишича, «мазкур этюд ҳам аслида бундан бир неча йил муқаддам ёзилган «Олой маликаси» номли тарихий қиссадан олинган бир парчадир... Бинобарин, катта асардан олинган ва ниҳоясига етмаган кичик бир парчада тарихчимиз тўғри кўрсатган айрим хато ва қусурларнинг учраши табиийдир».

Мен ўйлайманки, бу парчани Энвер Хуршутнинг «далил»ларини фош этадиган жавоб ҳам деб тушунса бўлади.

ЭНДИ ЭНВЕР Хуршутнинг «Ўтмишимизни билайлик» («ЎзАС», 1989 йил 28 июль) мақоласини кўриб чиқайлик. Аввало мақолаларим баҳсга сабаб бўлганидан жуда хурсандман, чунки улар фақат ўзбек олимлари ва ёзувчиларинигина қизиқтириб қолмай, балки қардош қримтатар миллатига мансуб тарихчи олим Энвер Хуршутни ҳам қизиқтирибди.

Мақола муаллифи барча даъволарини билдиришда биргина «Мунтахаб ат-таворих» номли қўлёзмага асосланганга ўхшайди. У қўлёзма ҳақида мулоҳаза юритиб, ёзади: «Бу манба яқин-яқинларгача ўрганилмаган эди. Унга мурожаат қилган турли соҳа мутахассислари — филологлар, тарихчилар ва географлар аксарият ҳолларда қўпол хатоларга йўл қўйишган, чунки улар асл нусхадан эмас, қўлёзманинг ўзбекча вариантидан фойдаланишган. Ўзбекча вариант эса таржима эмас, ўзбек тилига шунчаки ағдарма бўлиб, унда жуда кўп хато ва ноаниқликлар мавжуд.

Камина бу ёдгорлик тадқиқига киришишдан аввал, манбанинг тўлиқ русча илмий таржимасини амалга оширдим, ўзбекча талқинини ҳам кўриб чиқдим, шундан сўнг ҳар томонлама ўрганишга киришдим».

Савол туғилади: шундай бўлса, нега тадқиқотчиларнинг исмлари, уларнинг қўпол хатолари мисол қилиб келтирилмади? Бу асарга кимлар мурожаат қилган?

Аслида олимларнинг кўпчилиги «Мунтахаб ат-таворих»нинг форс тилидаги нусхасидан фойдаланганлар. Бундан ташқари, Э. Хуршут бу қўлёзманинг «тўлиқ русча илмий таржимасини амалга оширгани» йўқ! Балки, фақат оригинал қисминигина рус тилига таржима қилган, холос. Бироқ ўзбек тилидаги нусхаларнинг ҳаммасини кўриб, таққослаб чиқмаган.

«Мунтахаб ат-таворих»га мурожаат қилган олимларнинг номларини эслатиб ўтаман. Масалан, А. А. Семёнов, П. П. Иванов, Г. И. Костигова, В. А. Ромодин, Ш. Юсупов, А. Мухторов ва бошқалар форсий нусхалардан фойдаланганлар. Холид Расул ва Маҳбуба Қодирова 1966 йили ўзбек тилида Ҳакимхоннинг «Мунтахаб ат-таворих» асарининг бир қисмини китоб ҳолида нашр эттирган. 1983 йили эса қардош тожик олими А. Мухторов «Мунтахаб ат-таворих»нинг форс тилидаги факсимилесини (2 томлик) чоп этди. Унга рус тилида 35 саҳифадан иборат кириш қисми ёзиб, қўлёзмага илмий баҳо берди. Ҳакимхоннинг таржимаи ҳолига оид қимматли фикрлар кўп айтилган. А. Мухторов яна шу қўлёзмага асосланган ҳолда «Очерки истории Ура-Тюбинского владения в XIX в.» (Душанбе, 1964) китобини ёзган.

Шуни ҳам айтиш керакки, Октябрь революциясига қадар «Мунтахаб ат-таворих» қўлёзмасининг «Фарғонача туркий тилда» айрим парчалари тошбосма усулида китоб қилиб чоп этилган (бу китобнинг бир нусхаси қўқонлик таниқли адабиётшунос олим А. Мадаминовда сақланмоқда).

Машҳур шоир Муҳсиний «Мунтахаб ат-таворих» қўлёзмасининг форсий нусхасини ўзбек тилига тўлиқ таржима қилиб, унга талқин ёзганлигини ўз дастхатида ёзиб қолдиргани ҳам маълум.

Юқорида айтилганлардан ташқари, «Мунтахаб ат-таворих» қўлёзмасининг форсий ва ўзбек тилларидаги нусхаларидан фойдаланиб китоб ва мақолалар ёзган олимлардан А. Қаюмов, Р. Набиев, В. Ромодин, Н. Миклухо-Маклай, Ч. А. Стори ва бошқаларни айтиш мумкин. Улар бу қўлёзмага илмий баҳо берганлар.

Хуршут «Мунтахаб ат-таворих»нинг ўзбек тилидаги нусхасини «шунчаки ағдарма бўлиб, унда жуда кўп хато ва ноаниқликлар мавжуд» деб ёзади.

Р. Набиев фикрича, «Мунтахаб ат-таворих» асли ўзбек тилида ёзилиб, сўнгра форс тилига таржима қилган бўлиши мумкин (Р. Н. Набиев. Из истории Кокандского ханства. Ташкент, 1973, стр. 7). «Анжум ат-таворих» номли қўлёзмада ҳам «Мунтахаб ат-таворих» фарғонача турк тилида ёзилган эди деб айтилган (Р. Набиев китоби, 379-бет).

Ҳакимхон бир неча тилни яхши билишига қарамай, дастлаб асарини ўзининг она тилида, яъни ўзбек тилида ёзиб уни форс тилига ўзи таржима қилиб, хаттотларга кўчиришга беради. Бухоро амирлигида давлат ишлари форсий тилда юритилганлиги сабабли форсий нусхадан кўчирмалар олинган.

Афсуски, туркий тилларда, жумладан ўзбек тилида битилган қўлёзмаларни айрим олимлар ҳамон инкор қилиб келмоқдалар. Ахир, Қўқон хонлигида ўзбек шоирлари ва тарихчилари ўз она тилларида кўплаб асарлар ёзганлар-ку! Қачонгача ўзбек тилида ёзилган ва бошқа тиллардан ўзбек тилига таржима қилинган асарларни асоссиз ерга уриб келинади?

Ўзбек тилида ёзилган ва ўзбек тилига таржима қилинган минглаб оригинал қўлёзмаларни китоб ҳолида нашр этиш вақти келмадими? Бу саволга республикамиз нашриётлари амалий жавоб беришлари лозим.

Муаллиф фикрича, «Қўқоннинг кейинги хони Муҳаммад Алихон, яъни Мадалихон (1822—1842) (Мадали 1841 йилнинг ноябрь ойигача хон бўлган. — Ҳ. Б.) отаси Умархон ҳаёт пайтидаёқ Хонпошшанинг ҳусни-жамолига мафтун бўлади ва унинг ошиқу беқарорлиги нафақат ўз ҳаётида, шунингдек, бутун Қўқон давлатининг турмушида ғоят фожиали оқибатлар содир бўлишига олиб келади.

Отасининг ўлимидан сўнг тахтга ўтирган ўн тўрт ёшли Мадалихон ўша аёл билан пинҳона алоқада бўлади».

Машҳур В. П. Наливкиннинг маълумотига қараганда, Муҳаммад Алихон 1831 йили Уратепага сайр қилгани боради. Бу ерда у қаттиқ маст бўлиб Хонпошша ойимни кўриб севиб қолади. Бу гўзал аёл ҳам ўйламай Муҳаммад Алихон билан алоқага киради (В. П. Наливкин. Краткая история Кокандского ханства. Казань, 1886, стр. 133).

Э. Хуршутнинг юқоридаги фикрларига изоҳ керакми? Бир ўйлаб кўринг: 12 ёшли бола отасининг тириклик пайтида ўгай онасига «мафтун» бўлиб унга «ошиқу беқарор» бўлибди эмиш! Отасининг ўлимидан кейин 14 ёшли Мадалихон ўгай онаси билан «пинҳона алоқада» бўлибди эмиш! Бунга онаси Нодира йўл қўярмиди? Яна Э. Хуршут бу маълумотларни қайси манбадан олганлигини ёзмайди. Агарда «Мунтахаб ат-таворих»дан олган бўлса, эсда тутиш керакки, Ҳакимхон тўра, айрим маълумотларга кўра, Мадали хон бўлганидан кейин 8-куни уни Қўқондан чиқартириб юборган, кейин қўлёзма муаллифи 7 йил чет элларда юрган. Шунинг учун унинг маълумотлари биринчи манба (первоисточник) бўла олмайди. «Мунтахаб ат-таворих»нинг муаллифи Ҳакимхон тўра ўз Ватанидан ҳайдалгани учун Муҳаммад Алихон ва унинг яқинларидан аламзада бўлган, шунинг учун иложи борича уни ҳақоратлашга ҳаракат қилган, ҳатточи сўкишларни қўлёзма матнига киритиб ғаразгўйлик қилганлигини Н. Д. Миклухо-Маклай ҳам таъкидлайди (Н. Д. Миклухо-Маклай. Описание персидских и таджикских рукописей Института востоковедения. Москва, 1975, стр. 326).

Ҳакимхон тўра тарихчи сифатида асари келажак авлодларга етиб боришига ишонгани учун Муҳаммад Али ва унинг оиласини тарихда ёмон отлиқ қилиш мақсадида шундай ҳақоратли сўзларни ёзиб қолдирган. Э. Хуршут эса шу қўлёзмага асосланган ҳолда Олимхон даври воқеалари ҳақида гапиради, шу қўлёзмани ишончли биринчи манба сифатида қабул қилади. Ҳолбуки, Олимхон (1800—1810) ўлдирилган йили (1810) Ҳакимхон етти ёшли бола бўлган. Яна Э. Хуршут шу қўлёзмага асосланиб Умархон шахсан Ҳакимхонга айтиб Хонпошшани олиб келишни буюрган, дейди. Агар шу тўғри бўлса, Умархон 16 ёшли (!) Ҳакимхонга буюрган бўлади. Умуман олганда, бир катта хонликнинг ҳокими илож тополмай 16 ёшли йигитчага совчи бўлиб боришни буюрадими?! Умархон бундай иш қилмаган, албатта. Бу билан Ҳакимхон тўра ўз мавқеини кўтариш учун «Мана, Умархон менга қанчалик ишонар эди, Муҳаммад Алихон эса ватанимдан ҳайдади», деб айтмоқчи бўлганга ўхшайди.

Ҳакимхон 1829 йилгача чет элларда бўлган. Демак, унинг 1822 — 1829 йиллар воқеалари ҳақидаги Бухоро ва Қўқон хонликларига оид маълумотлари биринчи манба бўла олмайди. 1829 — 1842 йиллар ўртасидаги Қўқон хонлигига оид маълумотлари эса чуқур ўрганиб чиқилиши лозим.

ҲАҚИҚАТНИ аниқлаш учун мавжуд барча манбаларни, архив ҳужжатларини таққослаб кўриш керак. Шундагина тарих тикланади, ҳақиқат юзага чиқади. Ҳозирча эса Э. Хуршут фақат биргина «Мунтахаб ат-таворих»га асосланмоқда, холос!

Мақола муаллифининг ёзишича, «бу воқеалар кечаётган бир пайтда Мадалихоннинг акаси (? — Ҳ. Б.), Қўқондан қувилган Султон Маҳмудхон Шаҳрисабзда турарди».

Ҳолбуки, Султон Маҳмуд ҳеч қачон Муҳаммад Алихоннинг акаси бўлмаган, аксинча унинг укаси бўлган, чунки Султон Маҳмуд кейин туғилган.

Хуршут яна шундай деб ёзибди: «Мадалихон турмуш тарзини ўзгартирмайди, боз устига Марғилондан Хонпошшани Қўқонга олиб келади ва у билан алоқани бошлаб юборади, оқибатда «баҳона қидириб юрган одамлар бирикиб, тил топишиб қўзғаладилар...». Бироқ автор воқеа қайси йили содир бўлганлигини ёзмайди, «қўрқиб кетган Мадалихон содиқ кишилари»нинг номларини ёки улар кимлигини ҳам айтмайди. Эҳтимол, муаллиф фойдаланган манбада бундай маълумотлар йўқдир. Аммо мен фойдаланган «Мунтахаб ат-таворих»да воқеа бундай баён этилади: «Иккита фоҳиша хотунким халқни уйларига рухсатсиз кириб яхши ва чиройлик қизлари ва хотунларини кечалари Муҳаммад Алихонга олиб келар эдилар, энди кундуз кунида олиб кела бошладилар...» (ЎзФА ШИнинг қўлёзмалар хазинаси. 594-рақамли қўлёзма, 396-варақ). «Саид қушбегини уйига келтуруб... Шоистага иқдом айлади. Одамлар бу иш тадбирида эрдилар. Ҳамма мутофиқ алафта эрдилар. Истаб ҳужум айлаб Ўрда эшигига йиғилиб ғалва айладилар... ва бу хабар Муҳаммад Алихонга етиб андомига ларза тушуб билдики, бу даъфа фуқаро уни ишини тамом қиладурлар. Шунин учун лашкар қушбегиким, Тошканддан келғон эди, Гадойбой парвоначи бирлан фуқаро ёниға юбориб айти, ҳар нимаким халқ хоҳиши бўлса, қабул қилинглар ва ўзи бошқа йўл билан қочиб кетди...

Бу икки умаропаноҳлар халқ ҳузурига чиқиб йиғилиш сабабларини сўрадилар, халқ жавоб бердиларким: «Бизлар бунча олийлар орасинда кўрган зулм ва жафоларниким ўз подшоҳимиздан кўрдук, ҳеч бир даврда бир халқ подшоҳ ва ҳокимларидан кўрмагандур ва эшитмаган ҳам». Бу икки умаро халқни кўб яхши сўзлар бирлан олдаб мақсад ва муддаоларини ҳар нима бўлса ижро қилишга ваъда айлаб ёндурдилар (яъни кўндирдилар — Ҳ. Б.). Андак фурсат ўтуб эрди, хабар еттики сана минг икки юз эллик етти (1257/1841 — Ҳ. Б.) эрди, амир Насрулло аскар, анбух бирлан матуча Фарғона бўлубтур» (ўша қўлёзма, 399-варақ).

Бу парчадан кўриниб турибдики, Қўқон халқи Муҳаммад Али, унинг атрофидагиларнинг чиройли қиз ва хотинларнинг номусига текканлари, зулм кучайиб кетганлиги учун қўзғолон кўтарадилар ва мақсадларига эришадилар.

Муаллиф фикрини давом эттириб, ёзади: «1841 йилнинг ноябрь ойида Муҳаммад Алихон тахтдан воз кечади ва унинг укаси Султон Маҳмудхон бўлади» дейиш ноўрин. Биринчидан, бу вазиятнинг юзага келишини Бухоро амирининг тазйиқи билан изоҳлаб бўлмайди, иккинчидан, хоннинг ўз укаси учун тахтни бўшатиб бериши хўжакўрсинга (!!! — Ҳ. Б.) қўлланилган тадбир бўлиб, ука, таъбир жоиз бўлса, атиги бир неча кунгагина хонлик хизматини адо этган».

Ана, холос! Бир катта хонликнинг ҳокими, кичкина болалардек бекинмачоқ ўйнаганми?! Ахир, Муҳаммад Алихон ва Султон Маҳмудхон бир-бирлари билан тахт талашиб, иккинчиси Бухоро хонлигига кетишга мажбур бўлган-ку. Энди у ҳазилакамига, «хўжакўрсинга» хон бўлдими? Кейин Султон Маҳмудхон бир неча кун эмас, 1841 йил ноябрь ойидан 1842 йил апрель ойигача хон бўлади, яъни 150 кундан зиёдроқ ҳокимлик қилади! Буни архив ҳужжатлари тасдиқлаб турибди. «Мунтахаб ат-таворих»да ҳам Султон Маҳмуд билан Муҳаммад Алихон ўртасида авваллари низо чиққанлиги, Султон Маҳмуд Бухорога қочганлиги, у ерда туриб тахт учун курашганлиги айтилган ва, қолаверса, Ҳакимхон тўра бундан хабардор бўлган. Муҳаммад Алихон укаси Султон Маҳмудни Қўқонга таклиф қилиб унинг тахтга ўтиришини хабар берганда, Султон Маҳмуд хат орқали Ҳакимхондан маслаҳа сўрагани «Мунтахаб ат-таворих»да ёзиб қўйилган. Яна Ўзбекистон Марказий Давлат архивида бу воқеага доир бир неча ҳужжатнинг нусхалари мавжуд. Ҳужжатларнинг бири 1841 йили ноябрь ойида ёзилиб Санкт-Петербургга жўнатилган. Унда Султон Маҳмуд Қўқон хонлиги тахтига ўтирганлиги ҳақида Россия императорига хабар берилга[н] ҳужжатга Султон Маҳм[уд] муҳр босган. Бу унинг [...]ман хон бўлганлигидан [...]лат беради. Агарда [...] Маҳмуд «хўжакўрсинга» [...] бўлганида Россия импе[...]га бундай хабар юбор[...]

Э. Хуршут 1842 йил[...] қеалар ҳақида сўз [...] «шунингдек, Ҳ. Бобоб[еков ...] ўша «кунларда хевали[...] хоро амирлиги чег[...] ўтиб, бир қанча қишлоқларни вайронага айлантирди», дегани ҳам ноўрин, чунки хеваликлар Бухоро амирлигининг пойтахтини қамал қилишган, холос», деб ёзибди.

Хеваликлар аслида 1842 йили Бухоро амирлиги пойтахтини қамал қилмаганлар. Архив маълумотларига қараганда, хеваликлар сентябрь ойининг иккинчи ярмида Бухоро амирлигининг чегарасидан ўтиб Амударё соҳилидаги Саржуй қалъаси остоналарига келганликлари ҳақида Бухоро амирига хабар етади. Шу сабабли Насруллохон Қўқондан Бухорога қайтишга мажбур бўлади ва қўшини билан пойтахтига 1842 йилнинг 9 октябрига келади.

Э. Хуршут яна бундай дейди: «Бироқ, Олимхоннинг кўрган чораларини, танқидчи уқтиргани каби, дин пешволарига қарши қаратилган дейиш хато». Бу фикрини тасдиқлаш учун «Мунтахаб ат-таворих»дан парча келтиради ва ўзига-ўзи қарши чиқади. Масалан, Э. Хуршут «Олимхоннинг дарвишлар ва ҳийлагар шайхларга қўллаган тадбирларига ўхшаш тадбирларни Пётр I ҳам Россияда қўллаган эди», деб ёзади. Хўш, шайхлар дин пешволари қаторига кирмайдими? Иккинчидан, муаллиф менинг фикримни бузиб берган. Мен бундай ёзганман: «Олимхон эшонларни, дарвишларни ва бошқа шу кабиларни фойдали меҳнатга жалб этмоқчи бўлади. У эса дин пешволарининг ғазабини қўзғатади». («Гулистон», 1989, 1-сон, 23-бет).

МАҚОЛАНИНГ давомини ўқиймиз: «Қўқон хонлигига оид барча маълум бўлган қўлёзма тарихий китоблар» ҳақида гап кетганда шуни айтиш лозимки, ҳозиргача «Мунтахаб ат-таворих»дан бошқа бирор манба таржима қилинмаган, ўрганилмаган. Бу иш билан ҳеч ким шуғулланаётгани йўқ». Бу даъвога нима деб жавоб бериш мумкин? Қўқон хонлигига оид қўлёзмаларни эътиборга олсак, Э. Хуршут қисман ҳақ деса бўлади. Чунки айрим ишларгина қилинган. Масалан, Қўқон Ўлкашунослик музейининг илмий ходими Солижон ака Йўлдошев «Ансоб ас-салотин ва таворихи ал-хавоқин» номли қўлёзмани таржима қилиб қўйгани анчадан бери маълум. «Мирот ул-футуҳ» асарининг асосий қисми рус тилига таржима этилиб босилгани ҳам маълум. 1973 йили «Шоҳнома», «Мунтахаб ат-таворих» ва бошқа қўлёзмалардан парчалар рус тилида китоб бўлиб нашр этилди. «Тарихи Шоҳрухий», «Тарихи Туркистон» китоб ҳолида инқилобдан илгарироқ босилган.

В. П. Наливкин рус олимларидан биринчи бўлиб «Қўқон хонлигининг қисқача тарихи» номли китобини рус тили[да] чоп этди. Бу машҳур кито[б ...]

ёзишда «Жангнома»
Авазмат Аттор), «Мун[...]
таворих» «Шо[...]

Ҳа, айтмоқчи,
маълум бўлиши
Қаюмов «Қўқон
ти» монограф
хонлигига оид
қўлёзмаларни ў
асосий қўлёзм
баҳо ҳам бер
хаб ат-таворих»
лифи ҳақида б
дан кўплаб ма
шингиз мумки
А. Мадаминов
ва рисолалар
чирсангиз,
Қўқон хонлиги
биётига оид қўл
бўлса ҳам, ўр
огоҳ бўласиз...

Газетхонлар эъ
бир нарсага жа
ман. Энвер Хурш
да мен кўтарган
салалар тўғриси
демайди ва ўз
фикрини ёзмайд
«Нодира ва замо
да «Нодирабегим
қаришда фаол
ёки йўқми?» де
қўйганман ва унг
риб, ўз муносаба
дирганман. «Ўтм
вир»да эса ўзбе
халқлари урф-ода
равишда бузиб
нини айтиб, фикр
ташладим. Тўлаға
ковнинг «Синган қ
ни ҳақида ёзган
юқорида айтилган
қари, яна бир неч
кўтарилган. Т.
нинг ёзи
тахтга ўт
одамни
линган.
дагича
«Шера
либ
қирғи
урф-о
дир.
хида
биро
қази
қур

Ҳа
«Бу
ҳаё
ри
ди
ул
А.
си
но
қи
да
сўз
олма

Х
мутл
Чунки
лар бил
Мен ўз
лайдиган
мисолла
аммо м
кетганли
тўғри ке

ФОТОМУХБИРИМИЗ АРХИВИДАН

Ўзбекистон халқ шоири МИРТЕМИР ва Ж. ЖАББОРОВ, М. ЖАЛОЛОВ

С. МАҲКАМОВ суратга олган

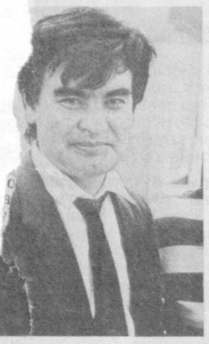

Усмон АЗИМОВ

●

...дунёга келмадим, ахир
...номимни ёзмоқлик учун.
...нинг номим шамолда тўзғиб,
...ирларда оқмоқлик учун.
...ратону-қаҳратонларда
...ла каби яшайман ўйнаб.
...шонамга тушмайди ажин
...ангуликка қолмоқни ўйлаб.
...лмагайман вақтга хушомад,
...вураман қўлёзмаларни.
...ир ювиб кетар бешафқат —
...лардаги кул-ёзмаларни.
...агимда гуллайди маҳзун
...эга тупроққа шафқат,
...аман бўғзим, лабимни
...тлн» сўзин айтмоққа фақат.
...ламан — тобутда руҳим
...ирда туради тикка...
... сенга бу танҳо жоним
...рдими қоришмоқликка?

●

...ч кимга қилмайман
хизмат,
...имга қул, ўзимга бекман.
...урмайман худованд излаб,
...қат паноҳ сўрайман эркдан.
...ғашмайман садақа учун
...лмагайман шоҳнинг қўлини.
...ғатаман қулларга тун-кун
...л-занжирни узмоқ йўлини.
...р йўқдур янги сўзимда,
...йқа гапни айтаман такрор,
...йман: «Боққин ҳақнинг
юзига,
... кимман деб сўрагин бир
бор?»

...
эркдан.
...кўрсатган йўлдан жўнайман—
...ларимда юрак сатодир.
...к кечади менинг жонимдан,
...урбонликда сўйиб отадир.
...арбалонинг биёбонимас,
...им дашти тортаркан албон,
...зимга жаноза ўқиб,

Юз бураман халқимга томон:
— Менинг Қаъбам,
Менинг Мадинам,
Мангу ҳаёт сенга буюрсин!
Менинг унут хоким устидан
Фақат эркин авлодлар юрсин...

●

Отланмоқда ёлғон лашкари
Ёлғон юртни этмоқ учун забт.
Келолмайсан энди мен сари

Сени кўрмай ўлгум, ҲАҚИҚАТ

Қуёш бўлса...
Чиқади қуёш —
Худди сендай алвонранг,
шонли.

Эси йўқ бу ёнаётган тош,
Аввал уфқда сўяди тонгни.

Заққум босган элнинг тузида

Ҳали шайтон яратган кундуз,

Фақирларнинг нурсиз кўзида

Сўниб борар энг сўнгги юлдуз.

Куп-кундузи қалбларга кирар,

Қип-яланғоч фоҳиша — ёлғон.

Оналарнинг қоқ кўксин силаб

Чақалоқлар бўлади қурбон.

Она тупроқ, не гуноҳ қилдик,

Не тиғ ботди банд-
бандларингга,

Нечун ўлим қиласан тортиқ,

Кўзи кўр бу фарзандларингга?

Мен тошларга бошимни урдим,

Деворларга урдим бошимни,

Ёлғонлардан тамом юз бурдим,

ҲАҚИҚАТ деб тўкдим ёшимни.

Қаердасан, келгин, ҲАҚИҚАТ!

Қара, ҳамма юраклар доғли.

Сенинг умринг абадул-абад

Менинг куним фақат саноқли...

●

Қодир ҳаёт — улкан ялмоғиз,

Сезиб жоним мазаларини,

Етти ямлаб, қилдинг бир оғиз,

Умримнинг шаън лаҳзаларини.

Маҳкамладинг борлиқ эшигин,

Очдинг йўқлик дарчаларини.

«Борса-келмас» сари узатдинг

Йилларимнинг парчаларини.

Алдоқларга сен мени отдинг,

Сотдинг шайтон хаммолларига.

Мендан кечдинг —

Бир ўзим ботдим

Юрагимнинг зиндонларига.

Қодир ҳаёт — маккора мастон,

Ёқсанг олов, ўчирсанг кулман.

Кун кўрмадим дунёда осон,

Юрагимга мен ҳам бир кулман.

Ҳали тирилишим беадад,
Ҳали қандай ўлишларим бор...
Мени нима қиласан алдаб,
Ростдан умринг минг йилми,
чинор?

●

Ташқарида ёмғир ёғар,
Кўз ёшдан ҳам оғир ёғар.
Бу юраксиз дунё узра
Юрак ёғар, бағир ёғар.

Айриликқа қўним йўқдир,
Наҳот, ишққа ўлим йўқдир.
Кўз ёшингни артмоқликка
Қўлим йўқдир,
Кўнглим йўқдир...

●

Қозоқ шоири Кенгишлиқ
Мирзабеков хотирасига
МАРСИЯ

Ўлим бордир-тириклик
юксалишда доим ҳушёрдир.

Тирикларга тирикликдан жабру-
ситам лек бисёрдир.

Қаро тупроққа кирмоқдин энди
мен не учун қўрқай —

Қаро ернинг тагида сен каби
бир яхши дўст бордир.

●

БОШ ПАРИ

Бешиклар ҳам олди аланга —
Ҳар балога душман қодирдир...
Осойиш юрт — Боғи Эрамга
Олиб кетай Тўнғич Ботирни:
Душман ёққан ўтда ёнмасин
Шундай қудрат, шундай шаън
юрак...

КЕНЖА БОТИР

Ёв кетган сўнг қолиб кетмасин,
Қайтсин — юрт ҳам ботирга
керак.

БОШ ПАРИ

Боши кесик — ўлмоқда
шафқат,

На қадр бор, ва на юзхотир.
Рўй бермасдан бирор фалокат
Менинг билан Уртанчи Ботир
Ҳаялламай дарҳол отлансин
Боғи Эрам — тинч маскан
сари...

КЕНЖА БОТИР

Ёв енгилгач қолиб кетмасин —
Юрт ҳам керак ботирга, пари...

БОШ ПАРИ

Увол юртинг, бечора юртинг —
Бегуноҳлар мозористони.
Келгин, мени қўлимдан тутгин,
Тарк этгин бу ғамгин маконни.
Умринг ҳали баҳорга ғунча —
Очилсин қиш юртидан нари...

КЕНЖА БОТИР

Кетолмайман ёв енгилгунча,
Мен юртимга керакман пари...

ТУЛҚИН

Олам кенг-у ўшанга ҳам сиғмас эди у,
Истар эди чақмоқ каби чақнаб яшашни.
Йўлларида денгиз, кўллар бўларди кўзгу,
Севар эди қояларни, тик тоғу-тошни.

Тўлиб-тошиб давраларни қиздирар эди,
Ўзлигини билдирарди ҳар бир қадамда.
Ёнгинангда юриб боғни кездирар эди,
Шунча ишонч, шунча қувонч битта одамда.

Сўзга тушса, гапни гапга улайверарди,
Суҳбатижон суҳбатларга қойил эди у.
Кулганда ҳам болалардай кула биларди,
Жиндай ҳазил — аскияга мойил эди у.

Бошин қуйи эгар эди мунгли куйларга
Шодликларда бор овоз-ла қайқирар эди.
Сиғмас эди тор кулбаю-сиқиқ уйларга,
Қучоқ сиғмас кенгликларга чақирар эди.

Э-воҳ, энди кичиккина қабрга сиғиб,
Кўзларини юмиб олиб тошдек қотибди.
Ҳаяжонли сўзлари йўқ, ҳазил-ҳузил йўқ,
Жимгина ётибди!..

АФСУС

Яшагим ҳам келмай қолар гоҳида,
Ўлишга-чи ҳали вақт бор — ҳушим йўқ.
Ҳаёт эса жуда қаттиқ, мен уни —
Тишлай десам, тишлайдиган тишим йўқ.

Кўкка боқиб парвоз этгим келади,
Лекин дилда қанот қоққан қушим йўқ.

Эрта-ю кеч меҳнат қилдим, тер тўкиб,
Кафтимда-чи ҳемири йўқ, тушим йўқ.

Дўст дўстининг ёқасидан олганда,
Бир чеккада туравердим, ишим йўқ.
Аслин айтсам, бу дунёда, дўстларим,
Дил-дилимдан ишонарга кишим йўқ!

●

Арра, болта нишга тушмаса агар,
Ҳар чинор, ҳар терак бўлади буюк.
Бевақт бўрон, довул эгмаса қаддин,
Осмонга бўй чўзиб туравер тик.

Улар елкасига минганча булут,
Ҳис қилар ўзларин кучли ва бахт.
Тик туриб гуллайди дарахтлар доим,
Тик туриб ўлади дарахтлар ҳар вақт!

Ошиқ ЭРКИН

ЁҚАДИ

Эркам, менга нозланиб юришларинг ёқади,
Гулдай очилиб, яйраб, кулишларинг ёқади.
Юзинг қуёшми, ойми, боқсам, қамашар кўзлар.
Жилоланиб товусдек туришларинг ёқади.
Қоматингга, париваш, тасаддуқ десам, жоним,
Эркаланиб лабларинг буришларинг ёқади.
Қайнаб-тошиб юрагим бир бўса хумор этсам,
«Ёмонсиз» деб чаккамга уришларинг ёқади.
Сўзлашиб қолсам агар, бир таниш-ла мулойим,
«Ким эди у» деб ғавғо қуришларинг ёқади.
Ошиқ Эркин қалбининг маликаси бўл десам,
Ширин-ширин хаёллар суришларинг ёқади.

ЁҚДИК ЮРАКНИ

Ишқдан кетиб ўт биз мубталога,
Ёқдик юракни қолдик балога.
Қандай қасос бу, билмай наҳотки
Қилдик ёмонлик қоши қарога.
Боқмай қиё бир ўтди-ю кетди,
Сепган каби туз битмас ярога.

Ғамга гирифтор оташ муҳаббат,

Нифоқ солишди бизнинг арога.

Қандай бу ташриф, манзил бу қандай,

Ердан кетиб мен келдим қазога.

Қилмас пушаймон ҳеч ошиқ Эркин,

Маҳкум агар-чи бундай жазога.

ЎЛМАГАЙСАН

Мастона боғ кезайлик, юр, жоним, ўлмагайсан.
Қолмас шунда юракда армоним, ўлмагайсан.
Висолингни сўрғиниб ўлар ҳолатга етдим,
Ўлдирмагил, ўзинг бўл дармоним, ўлмагайсан.
Ҳижрон аламларини барбод этайлик яйраб,
Битсин аламга тўла ҳижроним, ўлмагайсан.
Садоқатим саройин ҳурилиқоси бўлгин,
Бўлгин унда умрлик меҳмоним, ўлмагайсан.
Завқ олсин севги аҳли меҳринг, муруввватингдан,
Нурларга тўлсин жону-жаҳоним, ўлмагайсан.
Ҳайрон этмай умримни, севгинг билан безатгил,
Ёниқ севгимдан лолу ҳайроним, ўлмагайсан.
Сен бирла топар бахтин армонли Ошиқ Эркин,
Бахтим бўлгин, хуршиди раҳшоним, ўлмагайсан.

Шавкат ҲАСАНОВ

ШЕЪРНИНГ ТУҒИЛИШИ

«Йилт» этган шеър йўқолди
қайга,
Шеър чиқмади, йўқ, йўқ,
бўлмади.

Шоир чўзилди-ю, ўрнига
Йўқ, барибир кўнгил тўлмади.

Олам ётар ўйчан, шикаста,
Ён хонада ёнади чироқ.
Курсига у чўкади аста,
Энди бундан туриш дард, қийноқ.

Фикри унинг кўкка учади,
Шифтга-чи, тамаки тутуни.
Болиш ўпиб, тўшак қучади
Шоирнинг омадсиз хотини.

АРОСАТ

Мана мен ниҳоят,
Жойлашиб олдим —
бахтсизликдан тепада,
пастроқда бахтдан.
Жойим-ку, топдим,
эҳ, энди чўзилсам —
бошим бахтга тегар.
оёғим бахтсизликка.

Шомил АЛЯДИН

ТАҚДИРЛАРНИНГ ТУТАШ ЙЎЛЛАРИ

...—1933 ЙИЛЛАРДА Тошкентда мелиора-
...бий институтида ўқидим. Ўқиш пайтида ҳар-
...хизматга чақирилдим. Польша чегарасига
...ўлган Старий Константинов шаҳрида 7-
...қазаклар полкида хизмат қилганимдан ке-
...онтга қайтиб келдим. Институтдаги
...м эттиришга ёрдам сўраб Ўзбе-
...ли Марказий Комитетининг сек-
... Ортиқов ҳузурига бордим. У
... разм солиб чиқди-да кадрлар
... чақирди.
...акни Ғазалкентдаги экскаватор
...стюкнинг ихтиёрига юборинг-
... эътироз билдирмоқчи бўлган-
...ди. — Ҳозир декабрь, қиш
...ститут олармикан? — деди.
...ектр-кимё комбинати қури-
...инчи беш йилликнинг энг
... ҳисобланиб, умумиттифоқ
...еб эълон қилинганди. Шу-
...млакатимизнинг турли жой-
...сиз оқиб келар, комсомол
... одам ниҳоятда гавжум
...а йўлланмалар ёзиб бе-
...иш учун аввало Чирчиқ—
...қишни, сўнг яқинда юра
...дági поездга ўтириб,
...ойда тушишни тушунтирар
...
...г бошлиғи ёш, ҳаракатчан
...т исми-шарифимни сўраб
...иб қўлимга тутқазди.
... буйруғига кўра Бош тў-
...шлайсиз ва ўша ерда ком-
... секретари бўласиз! —
...радан ташқаридаги одамларни
... бўлинг, кечгача шулар билан
...а етиб олишингиз керак, — деб
...
...ғонда турли ишларда ишладим.
...м, экскаваторда канал ҳам қа-
...верар экан. Комбинат қурилиши
...з бўлиб қолди. Орадан йигирма
...нг иш...лари ҳақида «Агар ев-
...ё... Бу асар Ўзбекистонда

қримтатар ва рус тилларида босилиб чиқди, кейин 1964 йилда Москвада «Советский писатель» нашриётида яна бир бор чоп этилди. Иттифоқ ва республика адабий танқидчилиги асарга ўз баҳосини берди. Эндиликда, буларнинг ҳаммаси тарихга айланиб қолди...

Хўш, ўз ҳаётимнинг бир лавҳаси ҳақида сўзлаб нима демоқчиман. Аслида бундай тақдир фақат менинг эмас, бутун қримтатар халқининг бошига тушган, ҳаётимиз Ўзбекистон билан боғланган эди. Тили, дили, урф-одатлари бир асосда шаклланган, юртлари бир-биридан йироқ тушган ўзбек ва қримтатар халқларини ҳаётнинг ўзи янада яқинлаштирганди. Бунга ҳам мана салкам ярим аср бўлмоқда. Агар халқларимиз ўртасидаги дўстлик маънавий ва маданий ҳамкорликлар натижасида янада мустаҳкамланишини ҳисобга олсак, шу давр ичида бу халқлар маънавий ҳаёти бир-бирига қай даражада боғланиб кетди? Ўзбек ўқувчилари қримтатар халқининг кўп асрлик гўзал маданияти билан, уни яратган инсонлар тақдири билан етарлича танишдиларми? Бой санъатимиз ўзбек ва бошқа биродарларимиз қалбига тўла етиб бордими?

Шу сабабли мен қримтатар адабиётининг бир вакили сифатида адабиётимиз тарихи, бугуни ва унинг ютуқ ҳамда камчиликлари тўғрисида газета имкони даражасида фикр юритиш, шу тарзда ўзбек китобхонлари олдидаги бурчимизни бироз бўлса-да ўташ ниятида қўлимга қалам олдим.

Урушдан кейинги тақдиримиз Ўзбекистон билан янада мустаҳкам боғланди. 1945 йилда СССР Ёзувчилар союзи қарорига мувофиқ қримтатар ижодкорлари унинг сафидан чиқарилди ва бадий ижод билан шуғулланишдан маҳрум этилди. Натижада кўпчилик ижодкорлар Ўзбекистонга кўчиб келганимиздан кейин, кун кечириш учун турли соҳаларда меҳнат қилишга мажбур бўлдик. Ана шундай қийин шароитда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети ва республика Министрлар Совети қримтатар халқига маънавий ёрдам берди. Эсимда, 1955 йилнинг 18 октябрида халқимизнинг баъзи бир зарур талабларини амалга ошириш учун ёрдам сўраб Марказий Комитет идеология секретари Ҳожиакбар Ғуломов ҳузурига бордим. Лекин у киши касаллиги туфайли пропаганда бўлими мудири Ғафур Юсуповга учрашдим. Пагонсиз ҳарбий кийимда, баланд бўйли бу киши сўзларимни диққат билан эшитди. Мен унга қримтатар халқининг ҳаёти шу ҳолда давом этаверса, бу миллат тез орада тили, тарихи ва урф-одатларини унутишини, ўзи руҳан таназзулга юз тутишини айтиб, халқни бу оғир вазиятдан қутқариш учун унинг тилида газета ва китоблар нашр этиш, санъатини юксалтириш каби таклифларни ўртага ташладим.

Ғ. Юсупов таклифларимни раҳбарларга етказишга ваъда берди. Бир неча кундан кейин Ғ. Юсупов мени Марказий Комитетга чақиртирди. У ерда мени Марказий Комитетнинг биринчи секретари Нуриддин Акрамович Муҳитдинов ҳузурига олиб кирди. Биринчи секретарь таклифларим билан бирма-бир танишиб чиқди ва уларни қонуний асосда ишлаб чиқиб Бюрога тайёрлашни Ғафур Юсуповга топширди. Ниҳоят, бу ишни Ғафур Юсупов билан ҳамкорликда бир йилдан кўпроқ вақт ичида амалга оширдик. Қримтатар халқининг маданий ҳаётини яхшилашга бағишланган масалалар 1956 йилда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетида кўриб чиқилди. Республика Министрлар Советининг қарори чиққандан кейин «Ленин байрагъы» газетаси нашр этила бошлади, «Ҳайтарма» ансамбли ташкил қилинди. Ўзбекистон радиоси ва телевидениесида қримтатар тилида эшиттиришлар, музикали кўрсатувлар бериш йўлга қўйилди. Ёзувчилар ижодий муҳитга қайтдилар. Кўплаб санъаткорлар қримтатар тилида музикали асарлар яратдилар.

Хуллас, ўзбек халқининг яқиндан ёрдами туфайли қримтатар адабиёти ва санъати ўз тараққиётининг янги босқичига кўтарилди.

ИЖОДКОРЛИК—ОЛИЖАНОБ ИШ. Адиб ўз асарлари билан ўтмишни қайта тирилтиради, бугунни янгидан кашф этиб тараққиёт йўлларимизга ҳисса қўшади. Келажакни кўз ўнгимизда ёрқин намоён қилади. Шунинг учун ёзувчиларнинг ўз ҳаётлари ҳам, асарлари ҳам тарихимизнинг ўлмас саҳифаларидир. Лекин тарихимизнинг бу саҳифалари қандай тадқиқ этилди?

Очиғини айтиш керакки, бизнинг нафис адабиётимиз тарихи жиддий тадқиқ этилмади. Чунки бундай тадқиқ учун халқимизда имкониятнинг ўзи ҳам бўлмади. Аввало, бунга чоризм мустамлакаси имкон бермади. Масалан, Амет Ўзенбошли Қрим давлат нашриётида 1925 йилда чоп этилган «Қрим фожиалари» китобида рус чоризми даврида 6 миллионлик қримтатар халқидан 250 минг киши қолганлигини, бошқалари эса қувғин қилиниб, ўлдирилиб, сургун этилганлигини ёзади. Совет даврида эса ана шу 250 минг кишилик халқ бор-йўғи 20 йил давомида ўз юртида яшади, холос. Шунда ҳам тақиқ ва репрессиялар азобини бошидан кечирди. 1944 йилнинг 17 майидан кейин халқимиз Қримдан Чиқарилиб, Уралга, Сибирга, Қозоғистон ва Ўрта Осиёга қувғин этилди. Хўш, ана шундай шароитда тарихимизни, маданиятимизни ва маънавий меросимизни тадқиқ этиш, тилимизни, динимизни, урф-одатларимизни асраб қолиш осон бўлармиди? Йўқ, албатта. Тўғри, халқимиз орасидан буюк сиймолар оз етишиб чиқмаган. Лекин улар тақдири ҳам халқимиз ҳаёти сингари фожиали кечган, ўз даврида етарлича қадр-қиммат топмаган.

Исмоил Гаспринскийнинг номи ва ишлари халқимиз тарихида, маданиятида алоҳида ўрин тутади. Маълумки, у Россиядаги туркий халқлар орасида биринчи бўлиб, «Таржимон» номли газета нашр қилдирди. Бу газета 1883 йилдан бошлаб Боғчасаройда чоп этила бошлади ва 1914 йилгача, яъни вафотигача ўзи раҳбарлигида чиқиб турди. Вафотидан кейин эса унинг бу ишини ўғли Рефат Гаспринский 1917 йилнинг октябригача давом эттирди.

И. Гаспринский «Таржимон»дан ташқари яна «Миллат» номида сиёсий газета, «Ҳа-ҳа-ҳа» деган ҳажвий журнал ҳам нашр қилдирди. 1907 йилда Мисрда бўлган пайтида «Элнахза» деган газета ҳам чиқара бошлади. Лекин газета рус маданиятини тарғиб қилганлиги учун Миср ҳукумати томонидан ёпилади.

И. Гаспринский халқимизнинг маданияти ва маорифини юксалтириш учун ҳам катта ҳисса қўшди. Мактаблар учун алифболар, ўқиш китоблари яратди, эски ўқитиш усулини ислоҳ қилди, унга дунёвий илмларни киритди. «Мактаб» ва «Алим Нисван» каби мажмуалар ёзди. И. Гаспринский «Русия мусулмонлари» номли илмий-сиёсий асарида чоризмнинг халқлар тараққиёти душмани эканлигини ва айни пайтда, рус халқи билан ҳамкорлик бошқа халқлар учун катта имкониятлар очиб беришини башорат қилган эди. Хуллас, унинг ишлари маданиятимиз тарихида ўчмас из бўлиб қолди...

Бекир Чўбанзода 1919 йилда Будапешт университетини тугатиб, фалсафа фанлари доктори унвонини олади. Лозанна университетида профессор сифатида бир неча йил фаранг тилидан дарс бергач, ниҳоят Қримга қайтиб келади. Оқмасжидда қримтатар университетини очади. Бу университетда аввал шарқ тиллари факультетининг профессори, кейинчалик унинг ректори бўлиб хизмат қилади. У Озарбойжон Маориф халқ комиссарлигига ишга ўтказилганидан кейин, университет ёпилиб, ўрнига педагогика институти очилади. Чўбанзода Бокуда турли илмий муассасаларда ишлайди, шунингдек, Ўрта Осиё ва Қозоғистон республикаларининг маориф раҳбарларининг таклифига мувофиқ Самарқанд, Тошкент, Олмаота университетларида, Фарғона педагогика институтида шарқ тилларидан лекциялар ўқийди. Унинг лекциялари ҳақида Ойбек, Ғулом Шодидан кўп эшитганман. У Йўлдош Охунбобоев билан ҳам яқиндан дўст бўлган.

Озарбойжон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, Бокудаги бир неча олий ўқув юртларининг профессори Бекир Ваған ўғли Чўбанзода 1938 йилда НКВД томонидан қамоққа олиниб, халқ душмани сифатида отиб ўлдирилган.

Урушдан олдин Қримда бир неча йил қримтатар тили ва адабиёти илмий-тадқиқот институти иш олиб борган эди. Ўша институтда мен шоир, филология фанлари номзоди Керим Жаманакли билан биргаликда демократ шоир Усеин Шомил Тўхтарғозининг шеърларини, «Саодат ороли» романини ва фалсафий асарларини тўплаб, уч том ҳолда чиқариш учун нашрга тайёрлаб институтга топширган эдик. Кейин уруш бошланди, мен жангга кетдим. Жаманакли қолди. Шундан сўнг Тўхтарғозининг асарлари ҳам йўқолди. Уни ҳамон қидираман, лекин бирор жойдан дарагини эшитганим йўқ. «Қўлёзмалар ёнмайди», дейишади. Эҳтимол, шундайдир. Лекин у ҳолда қўлёзмалар қани? Балким, вафот этган Керим Жаманаклининг уйида, балким эски архивларда чириб ётгандир...

30-йилларда тарих, археология ва бошқа соҳаларда илмий-тадқиқот ишлари йўлга қўйила бошлаган эди. Ўшанда Истамбул ва Сарбонна университетларида таълим олган таниқли олим Якуб Камол 1928 йилда Ялта районида текшириш ишлари олиб борган пайтида «Нахш ул-фарадис» номли илмий-адабий асар қўлёзмасини топди. 1930 йилда бу асар ҳақида катта илмий иш яратди. Бу илмий ишида олим мазкур асарнинг XIV асрда яратилганини ва унинг муаллифи қримтатар эканлигини аниқлаб берди.

Академик Ўсман Акчўкракли 1926 йилда Қрим бўйлаб халқ оғзаки ижоди намуналарини тўплаб юрган пайтида Судак районидаги қишлоқлардан бирида Жонмуҳаммаднинг «Тоғай бей» ва Эдил афандининг «Сафарнома» достонларини ҳам қўлга киритди. Иккала достонда ҳам Қрим хони Ислом Гирейхоннинг Украина гетмани Богдан Хмельницкий билан ўзаро муносабатлари ҳақида, уларнинг биргаликдаги юришлари тўғрисида ҳикоя қилинади. Иккала асарда ҳам воқеалар реал аксини топган, чунки бу воқеаларда ижодкорларнинг ўзлари бевосита иштирок этганлар. Маълумки, тарихда Ислом Гирейхон Богдан Хмельницкийни алдаган, унга қарши бўлган деган фикрлар мавжуд эди. Эндиликда бу икки асар тарихий ҳақиқат бутунлай бошқача эканлигини, хон ва гетман ҳамкорликда иш юритганларини кўрсатди...

Кўҳна тарихимиз, адабиётимиз ва санъатимиздан мерос қолган бундай асарлар, ижодкорлар кўп. Афсуски, уларнинг аксарияти ҳанузгача тадқиқ қилинмай келинмоқда.

Халқимиз тарихида ҳали очилмай ётган саҳифалар озмунчами? Бу ҳам етмагандай халқимиз тарихини ҳаққоний акс эттириш ўрнига, уни қоралаб кўрсатувчи, ҳақоратловчи асарлар ҳам пайдо бўлди. Масалан, Аркадий Первенцев 1949 йилда чиққан «Ёшликдан виждонингни асра» романида халқимизни мунофиқ, сотқин қилиб кўрсатишга уринади. Асар бош қаҳрамони Фотиҳ (қримтатарларда бундай исм бўлмаслигини автор билмаган) жуда кўп мунофиқликлар қилади. Қизил партизанлар эса қримтатарлардан нолийдилар. Хуллас, халқимиз асарда совет давлатининг душмани сифатида акс эттирилади. Халқимизга нисбатан шу хилдаги бўҳтонлар Илья Віргасовнинг «Таврия тоғларида», «Қрим кундалиги» сингари асарларида ҳам учрайди.

ТЎҒРИ, ҚРИМТАТАРЛАРНИНГ уруш даврида кўрсатган қаҳрамонликларини ҳаққоний акс эттирган асарлар ҳам яратилди. Профессор Рафиқ Музаффаров урушдан 38 йил кейин халқимизнинг партизанлар ҳаракатида кўрсатган мардликлари тўғрисида рус ва украин адибларининг асарларидаги ҳужжатли фактларни тўплаб катта илмий мақола ёзди. Уни «Йилдиз» журналига олиб келди. Бироқ матбуот мунозирлари уни босишга рухсат бермади.

Совет даврида Қримда адабиётимиз янги авлод ижодкорлари билан бойиди. Улар орасида Абдулла Дерменжи, Амди Алимганиев, Ўсман Амит, Эшреф Шемъизода, Мақсуд Сулаймон Раим Тинчеров, Юсуф Бўлат, Фетти Аким, Аъзам Амет, Таир Усеин, Решид Мурад, Халид Шеитов, Бекир Ваған, Энвер Селамет, Риза Халид, Меннан Жаманакли кабилар алоҳида ажралиб туради.

Улуғ Ватан урушидан олдинги ва кейинги давр насримизни юксалтирганлардан бири Юсуф Бўлат бўлди. Адибнинг ўз сўзига қараганда унинг илк ҳикояси «Қўнғироқ чалинганда», «Янги Дунё» газетасида 1929 йилда нашр этилган. Халқимиз Юсуф Бўлатни 1936 йилда Оқмасжид Давлат театри саҳнасида «Тўй давом этади» пьесасини томоша қилгандан кейин янада яқинроқдан таниди. Бу асар Юсуф Бўлатни фақат драматург сифатидагина танитиб қолмасдан, у музикали комедия жанрида ҳам катта воқеа бўлди.

КЕТМОНДАН ЧИҚИБ КЕТГАН ҚЎЛЛАР

Бошқ бешинчи бетда

Авлодлар анъанаси бузилди. Бу кўп ўтмай асоратини кўрсатди. Аввало, илгарилари томорқалар қишлоқларимизга ажиб бир кўрк бағишлаб турарди. Кейинчалик қишлоқларимизнинг табиий кўриниши кўшшоқлашиб, сўлимлиги йўқола бошлади. Иккинчидан, ёрдамчи хўжалик азалдан ортиқча ишчи кучи учун фойдали меҳнат майдони ҳисобланарди. Унинг қисқариши туфайли жойларда беишлик кўпая борди. Мирзачўл ва Қарши даштларида чўлқуварларнинг муқим яшаб қолиши муаммога айланди. Учинчидан, таърифи оламга кетган ширин-шакар меваларимиз, тилими тилни ёрадиган қовун-тарвузларимиз йўқ бўлиб кетди. Энг ачинарлиси, дастурхонимиздан файз кетди. Биз Ўзбекистондек жаннатмакон диёрда, боғ-роғлар ўлкасида яшаб, ноз-неъматларга ёлчимай қолдик. Қозонимизда гўшт қайнатган кунимиздан қайнатмаган кунимиз кўп. Асосий овқатимиз пахта ёғида тайёрланадиган хамир ва гуруч омлардан иборат. Ҳозир биз йилига мамлакат бўйича жон бошига тўғри келадиган ўртача кўрсаткичдан 2-2,5 баравар кам — 29 килограммдан гўшт, 186 литрдан сут, 112 донадан тухум, 33 килограммдан мева истеъмол қилаяпмиз. Боз устига ерларимизнинг ҳаддан ташқари заҳарланганини, сувларимиз ўта ифлосланганини, табиатимиз беҳад булғанганини айтмайсизми?

Энди холисона баҳо берингчи, саратон сариғида чанг ютиб, қаҳратон совуғида муз қотиб ишлаётган, лекин тўйиб мева-чева, овқат емаётган деҳқон бу ҳолда қандай қилиб соғлом бўлсин? Қасалманд, камқон аёлларимиз бу ҳолда қандай қилиб соғлом-дуркун фарзанд туғсин? Бу ҳолда турли касалликларга, жисмоний заифликка биз дучор бўлмай ким дучор бўлсин? Болалар ўлими жиҳатидан биз олдинда бўлмай, ким олдинда бўлсин? Бу ҳолда ёшларимиз далада ишлашдан безмай, шаҳарни қўмсамай, нима қилсин? Шахсий манфаатдорлик, моддий шарт-шароит бўлмаган жойда қандай қилиб ишда уюм, турмушда кўним бўлсин? Яна бизга армияга чақирилаётган ўзбек йигитларининг соғлиқлари талаблар даражасида эмас, деб таъна қилишлари нимаси? Ўзбек қишлоқлари ёшлари орасидан кучли спортчилар етишиб чиқмаяпти, деб камситишлари нимаси? Бу ҳолнинг туб сабабини кўп туғишга боғлаб талқин этганлари-чи? Муаммони оилани планлаштириш баҳонасида бола туғишни чеклаш орқали ҳал қилмоқчи бўлганлари-чи?

Бошқаларни билмадим-у, лекин менга қолса, бундай ғояни олға сураётганларни ваҳшийлар, насллар қотиллари деб атаган бўлардим. Йил бўйи табиат қийинчиликларига дош беришни, митти чигитдан тоғ-тоғ хирмон уйиб, мамлакатни кийинтиришни, ширин-шакар ноз-неъмат етиштириб, эл-юртни боқишни билган деҳқон шарт-шароит, маблағ етарли бўлса, санаторий-курортларда дам олишни, соғлиғини тиклашни ҳам билади. Томорқаси гуллаб-яшнаб турса, дастурхонини сархил ноз-неъматлар билан тўлдиришни, қўраси мол-ҳолга тўла бўлса, болаларини соғлом-бақувват қилиб вояга етказишни ҳам билади.

Булар-ку, масаланинг кўзга кўриниб турган моддий-иқтисодий томонлари. Менимча, унинг ҳозирча сезилмайдиган, лекин келажакда маънавий жиҳатдан катта зарар келтирадиган бошқа жиҳатлари ҳам бор. Шахсий ёрдамчи хўжалик қишлоқ шароитида азалдан ёш авлодни меҳнатга ўргатишда, улар қалбида деҳқончиликка, ерга меҳр уйғотишда муҳим тарбия вазифасини ўтаб келган. Болалар меҳнатга дастлабки кўникмани худди ўша шахсий хўжаликда олишган. Ота-оналари билан томорқада ёнма-ён ишлаб, уруғ экишни, ниҳол кўкартиришни, мол боқишни ўрганишган. Меҳнат қилишни, унинг қадрига етишни тушунишган. Ҳозир эса ёшларимизнинг аксарияти оилада жисмоний меҳнат билан шуғулланмайдилар. Қишлоқ фарзанди бўлатуриб, баъзи ўсимликлар қандай ундирилишини, қандай парвариш қилинишини билмайдилар.

Фақатгина шу эмас. Томорқа майдони қисқариб кетганлиги баъзан одамлар ўртасидаги ўзаро қадр-қиммат, меҳр-оқибат туйғуларининг хиралашишига ҳам сабабчи бўлмоқда. Эътибор берган бўлсангиз, сезгандирсиз, кейинги пайтларда қишлоқ жойларда ҳам уй-жой, мерос талашиш каби нохушликлар кўпайиб қолди. Гоҳида битта кулбани деб ўғил отадан, опа сингилдан, ака укадан юз ўгириб кетмоқда, бир қарич ер туфайли қўни-қўшнилар ўртасига бир умрлик нифоқ тушмоқда. Баъзида бу жанжаллар фожиали якун топмоқда...

ҲУЛЛАС, айтаверсангиз, гап кўп, дард кўп, муаммо кўп, аммо гапни тинглайдиган кам, дардга малҳам қўядиган кам, амалий чора-тадбир кўрадиган кам.

Аҳвол шундай бўлгач, деҳқон бояқиш нима қилсин? Хонадонида кўпроқ мол сақлай деса, шароит йўқ. Яйловлар, табиий ўтлоқлар аллақачон ўзлаштирилиб юборилган. Лоақал қийтиқлар ҳам қолмаган. Ҳаммаси пахтанинг маҳрига тушган. Бу борада қонунқоидани рўкач қилиб, колхоз-совхозлардан кўмак кутиш эса бефойда. Сабаби маълум: хўжаликларнинг ўзлари ҳам ҳали мустаҳкам озуқа базасига эга эмас.

Демакки, ҳозирча аҳолининг хўжаликдан бирор нарса ундиришига умид йўқ. Мол-ҳолини асосан уйида — молхонасида боғлаб боқишга мажбур. Ёки, вақт топса, йўллар четида, ариқ-зовурлар бўйида етаклаб, бўлмаса, арқонлаб ўтлатади. Акс ҳолда, худо кўрсатмасин, нақ балога қолади. Бўшалиб кетган мол 3—4 туп ғўзани ёки 1—2 боғ беда, маккажўхорини пайхон қилса борми, тамом-вассалом! Эгаси умр бўйи далада ишлаб келаётган, ҳар йили тонна-тонналаб пахта етиштираётган деҳқонми, Ватан бахт-саодати йўлида қон кечган, эл-юртга хизмати сингган ветеранми, бу ёғи билан ҳеч ким ҳисоблашиб ўтирмайди. У албатта жазоланади, қонун олдида жавоб беради: ё жарима тўлайди, ёки молидан ажралади.

Ғалати ҳақиқат: мен ҳозирга қадар моли экинга тушгани учун жарима тўлаган, таънадашном эшитган оддий кишиларни кўп кўрганман. Нотиложликдан икки боғ бедани ўриб, уйга олиб кетган одам жамоатчилик орасида муҳокама этилганини, ташмачи сифатида матбуотда қоралаганини ҳам кўп ўқиганман. Лекин аҳолини ем-хашак билан таъминламагани учун жазоланган, жилла қурса, танбеҳ олган бирор раҳбарни билмайман.

Начора?!. Яна пешонамизга битган мўъжазгина томорқамизга қайта қолайлик. Мабодо, деҳқон уйида кўпроқ мол асраса-ю, улар учун томорқасига гир айлантириб озуқа экса-чи?... Барибир бўлмайди! Бола-чақани боқиш, фаровон турмуш кечириш учун қуруқ гўштнинг, нуқул сут-қатиқнинг ўзи кифоя қилмайди. Мева-чева ҳам, қовун-тарвуз ҳам керак! Кийим-кечак ҳам, уй-рўзғор буюмлари ҳам керак! Яна кўп нарса керак! Бердисини айтсак, ўзбекнинг нимаси кўп, тўй-томошаси, кутилмаган маъракаси кўп, ўғил уйлантириши, қиз чиқариши кўп. Табиийки, буларнинг барчасига энг аввало қулинг ўргулсин мулла жиринг асқотади. Лекин деҳқоннинг жазирама иссиқ, қор-ёмғир демай, шанба-якшанба, байрам демай, эртадан-кечгача ишлаб топадигани маълум. Яхшиси, келинг, тушунарлироқ бўлиши учун шу ўринда сал ноқулайроқ бўлсада, битта ҳаётий мисол келтира қолай. Хабарингиз бор, ҳозир шаҳарларда очилган, аниқроғи, эскилари қайта жиҳозланиб, кооперативга айлантирилган ҳожатхоналарга бир марта кириш 15—20 тийин. Деҳқон эса бир сотих ердаги ниҳолни ягана қилгани учун атиги 19 тийин ҳақ олади. Бинобарин, у амалда далада сув текинга тер тўкади. Ойлик маоши 80 — 90 сўмдан, жуда борса, 120—130 сўмдан ошмайди. Хўш, бу арзимаган маблағни у нимага сарфласин? Рўзғор тебратишгами? Ем-хашак сотиб олишгами? Тўй-томоша қилишгами? Қай бирига? Кошки, шунга яраша қишлоқ магазинларида гўшт, сут-қатиқ, пишлоқ-қаймоқ, сариёғ сотилса, арзон нархли колбаса топилса? Кошки, шунга яраша яхшироқ кийим-кечакнинг нархи осмонда бўлмаса?

Йўқ, бу ҳақда ҳаливери гап бўлиши даргумон. Шаҳарда — кўп қаватли уйларда яшовчилар ҳар куни эрталаб янги соғилган сут ичса-ичадики, магазиндан давлат нархида гўшт харид қилса-қиладики, лекин қишлоқ кишиси бундай имтиёзга эга эмас. У, гугуртни айтмаса, аксарият ҳолларда унни ҳам «шапка»си билан сотиб олади. Кўпинча, туз, қанд, шакар, кир совунга ҳам зориқиб қолади. Гоҳида битта калишга эга бўлгунча товони ёрилади.

Буниси ҳам майли, ҳозир ҳеч ким очдан ўлмайди. Аммо деҳқоннинг оиласида набиралар туғилиб, одам сони кўпайгач, яна бир жиддий муаммо — турар-жой танқислиги пайдо бўлади. Янги уй қуриш, ҳовли солиш зарурати туғилади. Бироқ бугунги шароитда ер участкаси олишнинг ўзи бўлмайди. Бундай бахтли кунга етгунча йиллар ўтади. Унгача деҳқоннинг бола-чақалари, невара-чеваралари билан кафтдеккина ҳовлига тиқилиб кун кўришдан ўзга иложи йўқ. Маҳоват қилаяпсан десангиз, мана факт: ҳозир қишлоқларда истиқомат қилувчи бир миллион оила шахсий томорқага эга эмас. Улар ота-оналари билан бир ҳовлида турмуш кечиряптилар.

Турган гап, зарурат омилкорликни келтириб чиқаради. Тадбиркор деҳқон томорқасининг ҳар қаричидан режали фойдаланишга ҳаракат қилади. Уйида бўрдоқи асрамаса ҳам сути учун битта сигир сақлайди. Уни боқиш учун томорқасининг маълум қисмига озуқа экади. Маълум қисмига фарзандларига атаб уй қуради. Қолганига эса... шу ўринга келганда яна боши қотади. Мевали дарахт ўтқазиб, мўъжазгина боғ яратмоқчи ёки кейинчалик иморатга ишлатиш учун қурилишбоп ниҳол экмоқчи бўлса, фойдасидан зарари кўпроқ. Аввало, дарахтлар кўп ерни банд қилади. Сал бўй чўзгач, анча жойга соя солади. Соя тушадиган жойда эса, биласиз, экин яхши битмайди. Инчунун, оиласининг келажагини ўйлаган деҳқон ҳовлисида дарахт кўкартирмайди аксинча қилади. Гарчи ичини ит тирнасада, дарахтнинг уволи тутишини билса-да, кўзини чирт юмиб, борини ҳам қўпоришга киришади. Ўрнига харидоргир, нархи чаққон сабзавот экади. Дала ишидан бўш пайтларида уйқусидан, ҳордиғидан воз кечиб, маҳсулот етиштиради. Аммо сарасини ўзи емайди. Яхши-ёмон кунларига атаб озгина жамғарма тўплаш ниятида бозорга олиб чиқади. Гап, истайсизми, истамайсизми, тағин моддий даромадга бориб тақалади.

Албатта, бу билан мен шахсий ёрдамчи хўжаликлар бутунлай таназзулга юз тутган демоқчи эмасман. Ҳар қалай, у узоқ йиллик зуғумларга ва чеклашларга дош бераяпти, ҳар қандай вазиятда ҳам ўз мавқеини сақлаб қоляпти: ҳозир республикамиздаги мавжуд томорқалар жами экин майдонининг атиги 4,2 фоизини ташкил этади. Шунга қарамай, ялпи озиқ-овқат маҳсулотларининг қарийб 40 фоизи, жумладан, картошканинг 31, полизнинг 46, сабзавотнинг 44 фоизи томорқаларда етиштирилмоқда. Гўштнинг 49, сутнинг 64 фоизи ҳам шахсий хўжаликлар ҳиссасига тўғри келмоқда. Уларда жамоат секторидагига қараганда икки ҳисса кўп—ҳар юз бош сигирдан 115 тадан бузоқ, шунча совлиқдан 115 тадан қўзи олинмоқда. Ёки қудратли техника, катта меҳ-

МУҲОКАМА УЧУН МАВЗУ

нат ва сув ресурсларига эга бўлган жамоат секторида ҳар гектар ердан ўртача 2067 сўмлик маҳсулот етиштириляпти. Асосан қўл меҳнатига ихтисослашган томорқа хўжаликларида эса ушбу кўрсаткич 12 минг сўмдан ортиқроқдир. Боиси — одамлар ўз тасарруфларидаги ернинг ҳар қаричидан унумли фойдаланадилар. Унинг унумдорлигини муттасил ошириб бориб, йилига 2-3 мартадан ҳосил кўтарадилар. Ўзлари маъқул кўрган маҳсулотларни етиштириб, бир мисқолини ҳам нес-нобуд қилмай териб олишга, сифатини бузмай сақлашга интиладилар. Чорва боқувини ҳам ҳеч қандай кўрсатмасиз намунали олиб борадилар. Жамоат секторида эса, аксинча, ноз-неъматларнинг қарийб учдан бир қисми ҳосилни йиғиб олиш, ташиш, сақлаш ва қайта ишлаш жараёнида нобуд бўлади, сифати бузилади.

КЎРИНИБ турибдики, турар-жой ва озиқ-овқат масаласи долзарб муаммога айланган ҳозирги шароитда шахсий ёрдамчи хўжаликларни ҳар томонлама ривожлантириш энг муҳим вазифалардан биридир. Бу ҳақда Иттифоқ ва республика миқёсидаги кўплаб анжуманларда бот-бот уқтирилаяпти, тегишли қарорлар қабул қилинаяпти. Эндиликда ҳамма гап қишлоқ аҳлига фақат қоғозда ва оғизда эмас, амалда эрк беришда қолган. Бунинг учун биринчи навбатда томорқа майдонини кенгайтириб, 25 — 30 сотихга етказиш, истовчиларга, оилавий шароитга қараб, худди Украина, Белоруссия, Болтиқбўйи республикаларидаги сингари 45—60 сотихдан ер ажратиш лозим.Бордию, аҳоли зич жойларда бунинг иложи бўлмаса, деҳқончиликка яроқли массивлардан томорқа сифатида ер бериш керак.

Иккинчидан, озуқа майдонларини кўпайтириш яйлов-ўтлоқларни қайта тиклаб, аҳолига улашиб бериш даркор. Шу билан бирга одамларга маблағдан, ем-хашакдан, техника ва ўғитдан, уруғлик ва кўчатдан, наслли қорамол ва қўй-эчкидан кўмаклашиш, уларга агротехника ва зооветеринария хизмати кўрсатишини тубдан яхшилаш зарур. Бу борада ерни ижара пудрати ва шартномалар йўли билан оилаларга узоқ муддатга ёки бир умрга сотиш ҳақида ўйлаб кўриш ҳам фойдадан холи бўлмайди. Зеро, эндиликда гражданларга ўз маблағлари эвазига от, трактор, машиналарни харид қилишига рухсат берилди. Шундай бўлгач, нима учун асосий ишлаб чиқариш воситасини — ерни сотиш мумкин эмас?

Менимча, бу ўринда шундай йўл тутилса, хусусий мулкчилик келиб чиқади, ёрдамчи хўжаликлар колхоз-совхозлар равнақига тўғаноқ бўлади, оқибатда давлат буюртмалари бажарилмай қолади, деган шубҳа-гумонларга ҳожат йўқ. Чунки томорқачилик асосан шахсий меҳнатга асосланган. У ортиқча капитал маблағ ҳам талаб қилмайди. Муаммони ҳал этишнинг оқилона йўли шахсий хўжаликларда етиштирилаётган ва реализация қилинаётган маҳсулотларни давлат буюртмаларига қўшишдан ҳамда даромад солиғи солишдан иборатдир. Бу ўз навбатида шахсий хўжалик соҳибларининг моддий-маънавий манфаатдорлигини ошириш билан боғлиқ қатор муаммоларни ижобий ҳал этишни тақозо этади.

Биринчиси: биз томорқа хўжалигида банд бўлганларни ижтимоий меҳнат билан шуғулланмайдилар, деб сурункасига камситиб келдик. Улар аслида эл-юрт фаровонлигини таъминлашда катта ҳисса қўшаётганликларини тан олмадик. Эндиликда уларнинг меҳнатини иш стажига қўшиш, кексалик нафақаси тайинлаш, барча социал имтиёзлардан фойдаланиш ҳуқуқини бериш лозим.

Иккинчиси: аҳолидан ортиқча маҳсулотларни қабул қилиб олиш ва уларга ҳақ тўлаш усулларини тубдан қайта кўриб чиқиш жуда муҳим. Чунки бугунга келиб маданий ўғит, ёнилғи, машина-механизмларнинг давлат баҳоси 2—5 баравар қимматлашди. Масалан, ўрмаловчи тракторнинг биргина занжири нархи 320 килограмм сарёғнинг баҳосига тенглашиб қолди.

Хўш, бунга жавобан қишлоқ хўжалиги нима қилсин? Ёки ўз маҳсулотлари баҳосини оширсинми? Ундай десак, давлат харид нархи қатъий, уни саноатдагидай истаганча ўзгартириш мумкин эмас. Устигаустак бошқа регионларга нисбатан бизда етиштирилаётган озиқ-овқат маҳсулотларининг давлат харид нархи анча паст. Чунончи, 1986 йилда украиналик, белоруссиялик боғбонлар олманинг ҳар тоннасини давлатга 530-610 сўмданга, қозоғистонлик, тожикистонлик, туркманистонликлар ва кавказликлар 370-550 сўмданга сотишган бўлса, бизнинг деҳқонларимиз 350 сўмданга топширдилар. Бундай тафовутлар жамоат секторида нок, гилос, олча, анжир, шафтоли, ўрик сингари тақчил меваларнинг янада камайиб, сара навли қовун-тарвузларимизнинг йўқолиб кетишига сабабчи бўлмоқда. Аммо бунинг учун хўжаликларни айблаш ноўрин. Данакли меваларни етиштириш, йиғиб-териб олиш, сақлаш ортиқча меҳнат ва ниҳоятда эҳтиёткорлик талаб қилади. Бундан ташқари ҳосилдорлиги кам. Уларнинг ҳисобига планни бажариш амри-маҳол. Шунинг учун ҳам хўжаликлар нисбатан серҳосил, нисбатан камроқ меҳнат талаб қиладиган, тез бузилмайдиган ва бирмунча кўпроқ даромад келтирадиган маҳсулотларни етиштиришга зўр бермоқдалар. Оқибатда ҳозир кўпчилик мева деганда олмани тушунадиган бўлиб қолди. Данакли мевалар эса асосан шахсий хўжаликларда етиштирилмоқда. Демакки, аҳолидан ортиқча маҳсулотларни сотиб олишда деҳқоннинг шахсий манфаатдорлигини унутмаслик, ноз-неъматларнинг давлат харид нархини кўтариш шарт. Акс ҳолда, мақсадга эришиш қийин.

Учинчиси: маълумки, пахта шелухаси ва кунжараси чорва учун бениҳоя зарур озуқалардан ҳисобланади. Аммо бу емишларни аҳоли ҳеч қачон ҳеч ердан топа олмайди. Уларнинг деярли барчаси умумиттифоқ фондига жўнатилмоқда. Жумладан, шелуханинг салмоқли қисми республика гидролиз саноатида хомашё сифатида ишлатилмоқда. Шунга кўра кейинги йилларда хўжаликларга ҳам кунжара ва шелуха деярли ажратилмай қўйилди. Республика агросаноат Давлат комитети раҳбарлари лоақал пландан ташқари топширилган пахтадан олинадиган шелуха ва кунжарани тартиб бўйича хўжаликларнинг ўзида қолдиришга ҳам рухсат бермаётирлар. Гўё бу емишлар ички эҳтиёжлар учун сарфланса, давлат буюртмасини бажариш хавф остида қолармиш.

Ҳолбуки, гидролиз саноатида шелуха ўрнига шоли қипиғидан маккажўхори сўтаси ўзагидан ва ғўзапоядан ҳам фойдаланиш мумкин. Буни ўтган йили пахтачилик машиналари бошқармаси «Технолог» бирлашмаси олимлари илмий-амалий жиҳатдан исботлаб бердилар. Улар ғўзапояни майдалаш ва ундан гидролиз саноатида фойдаланиш технологиясини яратдилар. Тажриба учун СССР Медицина-биология саноати министрлигига қарашли Фарғона фуран бирикмалари химия заводи танланди. Бироқ ғўзапоядан олинган маҳсулот яхлит текшириш учун Самарқанддаги республика ветеринария илмий-тадқиқот институтига юборилгач, тажриба ўз-ўзидан барҳам топди. Аниқроғи, тор маҳкамачилик кайфияти умумманфаатидан устун чиқди. Ҳамма бало шундаки, бир тонна шелухани қайта ишлаш заводга 2 сўмга тушса, шунча миқдордаги ғўзапояни қайта ишлаш 39 сўмга тушаркан.

Юзаки қараганда, бунинг учун саноатчилардан ранжиш ноўриндек. Аммо масалага одилона ёндашсак, катта имкониятларни бой бераётганимизни илғаб олишимиз қийин эмас. Республикамиз далаларида ҳар йили 5 миллион тоннага яқин ғўзапоя қолиб кетади, минг-минг тонналаб шоли қипиғи ва маккажўхори сўтаси ўзаги ташлаб юборилади. Гидролиз саноатига биргина Фарғона области 500 минг тонна ғўзапоя етказиб бера олади. Бу қўшимча равишда 22—27 минг тонна фурфурол ишлаб чиқариш имконини яратади. Энг муҳими, агар корхонага сарфланаётган шелуха тежаб қолинса ва аҳолига ҳамда жамоат чорвасига етказиб берилса, областда гўшт етиштиришни тахминан 50 минг тоннага кўпайтириш мумкин бўлади. Инчунун, шелухадан тайёрланадиган пластик массалар, смолалар, лаклар, елимлар ва техник спиртлар турмушимизда қанчалик асқотмасин, барибир, уларни эл-юртнинг моддий фаровонлигидан афзал кўриш инсофдан эмас.

Тўртинчиси: бизда ҳанузгача томорқа хўжалигида ишлатишга мўлжалланган ихчам, арзон нархли кичик машина-механизмлар деярли йўқ. Шахсий хўжалик тажрибаларини умумлаштирадиган ҳаваскорларга зарур тушунча-маълумот бера оладиган қўлланма-рисолалар ҳам яратилмаган. Келгусида бу масалалар ҳал этилса, шунингдек, томорқа хўжаликлари учун уруғликларни, маданий ўғитларни сотишга мўлжалланган магазин-дўконлар очилса, фойдадан холи бўлмасди.

ШУ КАБИ муаммолар ўз ечимини топса, республикамизда шахсий ёрдамчи хўжаликни ривожлантириш учун имкониятлар етарли. Аввало, деҳқон аҳли ернинг умрини бекор ўтказмайди. Моддий манфаатдорлик бир жойда даласини ҳам, томорқасини ҳам бирдек гуллатиб-яшнатишга қурби етади. Қолаверса, қишлоқларимизда рўзғор ишлари билан банд бўлган уй бекалари, ишсиз хотин-қизлар, пенсионерлар, уруш ва меҳнат ветеранлари, меҳнатга лаёқатли юқори синф ўқувчилари жуда кўп. Ўзи қишлоқда яшовчи, аммо турли корхона-ташкилотларда меҳнат қилувчи ишчи-хизматчилар, зиёлилар ҳам анчагина. Шубҳа йўқки, уларнинг барчаси ишдан бўш пайтларида шахсий ёрдамчи хўжаликларида деҳқончилик қилишга, чорвачилик билан шуғулланишга иштиёқманд кишилар. Улар етиштирган маҳсулотларини бозорга олиб чиқиб сотишлари мумкин. Бордию, сотмаган тақдирларида ҳам, барибир, хайрли иш қилган бўладилар. Ўз оилаларининг маълум муддат бозордан ёки дўкондан маҳсулот харид қилишларига чек қўйиб, ноз-неъматларнинг кўпайишига, бозор нарх-навосининг пасайишига ҳисса қўшадилар.

Алқисса, шахсий ёрдамчи хўжаликларни такомиллаштириш учун зарур шарт-шароитлар яратиб бериш қишлоқ шароитида учта ўта муҳим масалани ҳал этиш имконини беради. Биринчидан, турар-жой муаммосини бартараф этишга, иккинчидан, озиқ-овқат таъминотини яхшилашга, учинчидан, ишсизликни олдини олишга хизмат қилади. Булар пировард-натижада жамиятимиз равнақини белгилаб беради, юртимизнинг тўқ, элимизнинг обод бўлишида муҳим аҳамият касб этади.

...**Қ**АЧОН ҚИШЛОҚҚА БОРМАЙ, доимо бир хил манзаранинг гувоҳи бўламан: пайғамбар ёшини қоралаган отам тонг саҳардан қош қорайгунча томорқамизда куймалангани куймаланган. Бир қарасам, гупиллатиб ер ағдараётган, жўяк тортиб, тупроққа уруғ сочаётган бўлади. Яна бир қарасам, экинларнинг тагини юмшатиб, сув тараб қўйган ёки дарахтларни бутаб, пайванд солаётган бўлади. Ҳаял ўтмай ўт кўтарганча молхонага кириб кетаётганини, сигир-бузоқларга сув-емиш бераётганини кўраман. Ишқилиб, кун бўйи тиним билмайди. Шундай бўлсада, бирор марта чарчадим, демайди. Аксинча, қанча кўп ишласа, бахри-дили шунча очилади. Ҳатто муштдайлигидан далага чиқиб орттирган эски дардини ҳам унутиб юборади.

Тўғри, бундай пайтларда биз фарзандлар ҳам томошабин бўлиб турмаймиз. Вақт топишимиз биланоқ отамнинг ёнига кирамиз. Терлаб-пишиб ишлаймиз. Аммо, яшириб нима ҳам қилдим, тўрт ака-ука бир кекса одамнинг ишини бажара олмаймиз. Чунки оғир ишга бўйнимиз ёр бермайди. Қўлимиз аллақачон кетмондан чиқиб кетган, деҳқончиликни ҳозирданоқ унутиб қўйганмиз. Отам айтиб-кўрсатиб турмаса, қайси экинни қай вақтда суғоришни, қай вақтда ўтоқ қилишни ҳам билолмай бошимиз қотади. Шундай кезларда уйимиз ортидаги кекса ўрик дарахтига, ҳовлимиздаги ток, анорларга боқиб, узоқ ҳаёлга толаман. Уларни 20—25 йилча бурун бобом раҳматли экиб-кўкартирган. Барчаси ҳозиргача шиғил-шиғил ҳосил беради, ҳар йили мевасидан баҳраманд бўламиз. Асосийси, улар бизга мудом бобомизни эслатиб туради...

Томорқамизда отам ўтқазган, парваришлаб вояга етказган дарахтлар ҳам кўп. Демакки, у ҳам ўзидан из қолдиряпти, фарзанд-набираларига хотира — мерос қолдираяпти. Хўш, биз-чи, биз — ўғил-қизлар-чи? Тўнғичимиз 38 га, кенжамиз 24 ёшга тўлиб, нечта кўчат ўтқаздиг-у, нечта дарахтни мустақил кўкартира олдик?..

Жиддийроқ ўйлаб қарасам, томорқа фақат моддий фаровонлик манбаигина эмас экан. У авлодлар ишини, ота-боболар руҳини эслатиб турадиган бебаҳо маънавий мерос ҳам экан. Наҳотки, ҳозирга келиб биз — бугунги авлод вакиллари буни унутаётган бўлсак? Наҳотки, ҳам моддий, ҳам маънавий хазинамизни гуллатиб-яшната олмаётган, уни кўз қорачиғидек асраб, сақлаб қололмаётган бўлсак?...

Абдунаби ҲАЙДАРОВ

Қутлаймиз!

Абдуқаҳҳор ИБРОҲИМОВ — 50 ёшда

Қурматли Абдуқаҳҳор Абдусаматович!

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар уюшмаси ҳайъати Сизни эллик ёшга тўлишингиз муносабати билан самимий табриклайди.

Адабиёт аҳли Сизни қалами ўткир журналист, таржимон, носир ва драматург сифатида танийди. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, «Гулистон» журнали ва республика Маданият министрлиги репертуар-таҳрир ҳайъатида қилган меҳнатингиз салмоқли бўлди.

Сиз адабиётга лирик ва ҳажвий ҳикоялар билан кириб келдингиз. Сўнг «Биринчи бўса», «Арра», «Бу замон ўғлони», «Майли, майли», «Мени айтди деманг», «Бир ўликка бир тирик», «Соқчи», «Тусмол», «Товушсиз қарсаклар», «Танимасангиз керак», «Некролог» каби драматик асарларингиз вужудга келди, уларнинг кўпчилиги театр ва томошабин томонидан қизиқиш билан кутиб олинди.

Адиб сифатида номингиз республикадан йироқларда ҳам ўқувчига танишдир. Тошкент ва Москва нашриётларида «Сўнгги нур», «Қоя остида», «Осмон яқин, ер юмшоқ», «Пьесалар», «Обо мне ни слова», «Падение трона» каби ўнга яқин китобларингиз босилиб чиқди. Асарларингиз украин, тожик, туркман, молдаван, татар тилларига таржима қилинди, пьесаларингиз қардошларимиз саҳналарида ўйналди.

Қайта қуриш мамлакат бўйлаб одимлаётган ҳозирги даврда Сизнинг публицистикага юз бурганингиз кўксингизда коммунистнинг беором юраги уриб турганидан далолат беради.

Қаламдош дўстларингиз шу шу қувончли кунда Сизга янги ижодий парвозлар ва мустаҳкам саломатлик тилайди.

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИНИНГ ҲАЙЪАТИ

ОЛДИНДА ОППОҚ ТОНГЛАР БОР

АДАБИЙ ЖАНРЛАР ичида инжиғи, қўлидан бирov етакламаса юролмайдигани, авторни қийнайдигани, омади юришганда яратганини ташлаб кетадигани «оқпадар» драматургия бўлса керак.

Инжиқлиги шуки, автор биринчи саҳифани ёзаётгандек «нима бўларкин-а» деган ўйга боради. Қўлидан бирор етакламаса юролмаслиги шуки, режиссёр, рассом, композитор, актёр уни етаклаб саҳнага олиб чиқади. Ўзи чиқолмайдиган оёқ-қўли йўқ ютавон бир нарса. Авторни қийнаши шуки, режиссёр авторнинг бўйнига миниб олиб, у ёғини ундоқ қил, бу ёғини бундоқ қил, деб қул қилиб ишлатади.

Омади юришганда, яратганини ташлаб кетадиган оқпадарлиги шуки, у опера ёки муздрама бўлганда авторни ташлаб кетади. Композиторга ўғил бўлиб олади. Композитор жуда ҳиммат қилса афишанинг кўримсиз бир ерига чумолининг изидек ҳарфлар билан палончи асари асосида, деб ёзиб қўяди. Кетди. Пьеса қўлдан кетди, деяверинг. Энди у ўз отасини танимайди.

«Гулсара» — Т. Содиқов билан Р. Глиэр асари. (Яшин қаёқда қолди?), «Тоҳир ва Зуҳра» — Т. Жалилов ва Б. Бровцин асари (Собир Абдулла қаёқда қолди?).

Шунақалигини билиб туриб пьеса ёзишларига ҳайронман. Балки бирон сир бордир. Ўз асарини саҳнада кўриш завқи чеккан барча азоблардан устун келса керак. Акс ҳолда улар ўзларини ўтга ташламасдилар.

Мана шунақа қайсар драматурглардан бири Абдуқаҳҳор Иброҳимов бугун эллик ёшга кирди. Шундан ўттиз йилини у режиссёрларнинг кўзига қараб ўтказди. Театр остонасига пьеса кўтариб борганда гуноҳ иш қилиб қўйгандек, арбобларнинг кўзларига жовдираб боқди. Пьеса муҳокамаларида судланаётган одамдек юраги пўкиллаб «ҳукм»ни кутди.

Тўнғич пьесаси «Биринчи бўса», хайриятки, осонликча ўтганди. У эндигина атак-чечак қилаётган «Ёш гвардия» театрида беш-олти йил довруғ бўлди. Ёшларни театрга чақирди. Тошкентда ёшлар учун махсус театр очилганини билдирди.

Ана шундан кейин Абдуқаҳҳор ҳикоялар, повестлар ёзишни вақтинча тўхтатиб ўзини пьесага урди. Бўйинса дўстлари Максим Каримов, Шароф Бошбековлар қатори ижод тақдирини драматургияда кўрди. (Бола бечора олдинда қанча машаққатлар борлигини билмасди. У ўзини отаётган сокин дарё тагида тошларни қалдиратиб қулатадиган шиддатли тўлқинлар борлигини қаёқдан билсин!)

Абдуқаҳҳор ҳар гал пьеса ёзиб қўлтиққа қисиб уйдан чиқиб кетаётганида хотин, бола-чақалари орқасидан «Худоё, омадингизни берсин» деб кузатиб қолишади. Кечқурун у уйга қайтганда уларнинг кўзларига қараёлмай муздеккина бўлиб ўз хонасига кириб кетади.

Хуллас, Абдуқаҳҳор пьеса ёзишдан тўхтамади, театрлар мақтаб-мақтаб қайтиб беришдан тўхташмади. Охири шу бўлдики, машҳур рус совет ёзувчиси, қанчалаб драма асарлари жаҳоннинг кўп театрлари репертуаридан жой олган Николай Вирта раҳбарлик қиладиган семинарга уни кўздан сал нари турсин деган ниятда юборишди. Семинарнинг бу галги машғулоти Ўрта Осиё ва Қозоғистоннинг ёш драматурглари асарларини муҳокама қилиши керак эди. Абдуқаҳҳор «Арра» деган сатирик комедиясини қўлтиқлаб Душанба шаҳрига кетди. Орадан бирон ой ўтиб у битта пьесасини иккита қилиб, қўш қанот чиқариб қайтиб келди. Николай Вирта унинг бу пьесасига жуда юқори баҳо берибгина қолмай, уни ўзи рус тилига таржима қилганди. Бу ҳам камлик қилгандек, Абдуқаҳҳорни драматург сифатида шаклланишига оталиқ қилишни ўз гарданига олди.

Ёш драматургнинг аста-секин омади кела бошлади. Унинг пьесалари республикамиз областларидаги рус ва ўзбек театрларида намойиш қилина бошлади. Аммо ҳамон пойтахт театрлари уни ёнларига йўлатмасдилар.

Максим Горький номидаги Фарғона область рус драма театри унинг «Бег по кругу» («Зўлдир») пьесасини муваффақият билан саҳналаштирди. Бу республика театрлари ҳаётида бир воқеа бўлди. Ана шундан кейин Абдуқаҳҳорнинг олти пьесаси мамлакатимиз театрларида қўйиш учун тавсия қилинди. Шу асарларнинг бир нечаси Россия федерацияси театрларида намойиш қилинди.

Бу муваффақиятлар уни республикамизда тан олишга олиб келди. Муқимий номидаги республика музикали театри унинг «Зўлдир» асарини муваффақият билан томошабинларга кўрсатди. Ҳамза номидаги академик театримиз «Пуч» деб аталган сатирик комедиясини саҳналаштириш учун жадал иш бошлаб юборди.

Москвадаги «Советский писатель» нашриёти Абдуқаҳҳорнинг олти пьесасини тўплаб «Обо мне ни слова» номи билан нашр қилди. Орадан сал вақт ўтиб шу нашриёт унинг қисса ва ҳикояларидан иборат «Падение трона» деган каттагина китобини чиқарди.

Бугунги кунда Абдуқаҳҳор тенгдошлари орасида бўйи-басти кўриниб қолган драматург бўлиб етишди.

Пьесаларида мақсад аниқ, ҳар бир айтилган сўз, ҳар бир ҳолат автор мақсадини томошабинга етказишга хизмат қилади. Унда бекорчи сўз, бекорчи ҳаракат, бекорчи ҳолат, томошабин диққатини чалғитадиган деталлар йўқ. Пьесадаги ҳамма нарса, ҳолат, ҳаракат, ҳатто сўзсиз пауза ҳам автор мақсадини очишга хизмат қилади.

Айниқса, унинг «Тусмол» пьесаси фикримни тасдиқлайди.

Автор айтилмай қолган (ёки айтолмай қолган) бир оғиз сўз (эҳтимол жуда зарур гапдир, эҳтимол жўнгина бир гапдир) баҳонаси билан қатор, хилма-хил одамлар галереясини яратади. Бири лоқайд, бири ўз манфаати билан овора, бири амалига ёпишиб олган, бири мол-дунё йиғиш ғамида юрган кишилар портрети бирма-бир намоён бўлади.

Мана шу одамлар ҳали айтилмаган бир оғиз сўз атрофида айлантирилади.

Мен бу пьесани ўқиб туриб беихтиёр А. П. Чеховнинг «Ғам» ҳикоясини эсладим. Чехов замони бошқа. У айтмоқчи бўлган гап бошқа. Одам боласининг ичида туғён қилаётган гап уни қанчалар безовта қилиши, ич-ичини ўрташи Чеховдек буюк санъаткор қаламидан ғамли бир қўшиқ бўлиб тўкилган эди.

Абдуқаҳҳор бошқа давр кишиси. У қаламга олган ва айтмоқчи бўлган гап бошқа. Бироқ у ўзига мавзу қилиб танлаган воқеани Чеховча маҳорат билан баён қилишга урингани мени жуда қувонтирди.

«Тусмол» драматургиямизда янги гап. Бу асар саҳна юзини кўрса, томошабинларимизга манзур бўлишига ишонаман.

Абдуқаҳҳор эндигина эллик ёшга кирди. Ҳали олдинда қанчалаб ёзилмаган оппоқ қоғозлар, қанчалаб оппоқ тонглар бор.

Яхши ёзувчи, яхши журналист, яхши драматург Абдуқаҳҳор Иброҳимов учун ҳаёт ҳали қанчалаб мавзу беради. Уни илғаб олиш, рассомдек кузатиш, бастакордек қулоқ тутиш керак.

Драматургиянинг эшигини очиб кириш жуда қийин, чиқиб кетиш жуда осон. Томошабиннинг ўзи чиқазиб қўяди. Шунисидан худо асрасин.

Хуллас, Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг драма халтаси энди очилди.

Укам, сенга толе ёр бўлсин!

Саид АҲМАД,
Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси

ЎзАС АХБОРОТИ

Ўзбекистон ССР Давлат санъат музейида москвалик Татьяна ва Наташа Колодзейлар коллекциясидан намуналар намойиш этилмоқда. Бу асарлар мамлакатимизнинг турли шаҳарларида ва чет элларда кўргазмага қўйилди.

«1906 йил... 1985 йил». Картина остидаги бу ёзув бир рассомнинг умр ўлчови. Вақт ўтади. Умр тугайди. Гоҳо вақт тўхтаб, умр давом этаверади. Кўргазмадаги суратлардан бирининг муаллифи Валерий Каптеренинг умри бунга мисол. У тўрт йил муқаддам ҳаётдан кўз юмган. Аммо асарлари шаҳарма-шаҳар кезиб, минглаб хотираларда ўз изини қолдирмоқда.

Елагин Сложивскийнинг «Уй» деб номланган триптихи аллақандай таниш ва қадрдонли хотираларни жонлантиради. Елагин яратган манзараларда ёлғизликни қўмсаш, танҳоликка интилиш сезилади. У инсон учун бебаҳо бўлган табиатни, борлиқни қадрлайди. Тараққиёт қурбонига айланаётган табиат ва қишлоқ турмушини реал акс эттиради.

Чечен-ингуш автоном республикасининг Гудермессия шаҳрида яшовчи рассом Владимир Феоктистов қарама-қарши икки ҳолатни бир вақтнинг ўзида бериш орқали ўз мақсадини ифодалайди. «Баҳорги тундлик», «Зулмат», «Тўй» суратлари бунга яққол мисол бўла олади.

Москвалик Владимир Дормидоновнинг «Манзара» асарида ишонч, таянч ва эътиқод ҳақида фикр юритилади. Бу рассом ижодидаги лирик ҳиссиёт кишини ўзига тортади. Кўргазма қатнашчиларидан яна бири, грузиялик Александр Лазовой ижоди ҳам ўзига хосдир.

Москвалик Лев Кропивницкийнинг «Автопортрет» композициясида, ригалик Блумберге Илмаскнинг «Йўлдаги учрашув» деб номланган триптихида табиат ва инсон ўртасидаги муносабат акс эттирилган.

Комила СУЛТОНОВА

Бундан бир йил аввал пойтахтимиз Тошкентда биродарлашган шаҳарлар — Тошкент ва Сиэтл аҳолиси ташкил этган Тинчлик боғи яқинда энг диққатга сазовор жойлардан бирига айланди. «ТашНИИПИ генплан» институтининг мутахассислари С. Киров номидаги боғда жойлашган бу дўстлик масканининг лойиҳа ишларини ниҳоясига етказдилар.

Тинчлик боғининг янги лойиҳасида ҳозирги замон халқаро тинчлик ҳаракати ўз ифодасини топган. Зеро, Тошкент бу оммавий ҳаракатнинг олдинги сафларида бораётган шаҳарлардан бири бўлиб, жаҳоннинг Сиэтл, Скопье, Марракеш, Карачи, Триполи каби тўққизта шаҳри билан биродарлик ришталарини боғлаган.

Булоқчадан бошланган зилол сувли ариқча оқиб ўтувчи боғнинг асосий сайр этиш йўлкаси бурама шаклда бўлади. Чунки бу шакл фалсафий категория сифатида ерда ҳаётнинг ривожланишини ифодаловчи рамзий маънодир. Биродарлашган шаҳарлар сонига нисбатан бу ерда ана шу жойлар учун характерли бўлган фавворалар ва кичик меъморий шакллардан иборат тўққизта майдонча жойлашади. Улар ҳар бир «миллий» боғнинг ўзига хос «дарвозаси» бўлиб қолади.

М. САВЕЛЬЕВ

СУРАТ ВА СИЙРАТ

— Кулмайдиган одамни кўряпсизми?

— Шунақа одам театрга директор бўлиб қолса борми?

— Шу пайтгача комедиянинг оғзига уриб келганимиз етар.

— Бундан буёғига ошкоралик, овора бўлишади.

— Шундай кулдирайликки...

— Кўзларидан ёш чиқиб...

— ...Ичаклари узилиб кетсин.

— Тўхтанг, мен сизга айтсам...

— Сиз тўхтанг, мен сизга айтай...

— Яхши кулки кекиртакдан эмас...

— Киндикнинг тепасидан чиқиши керак.

— Энди икковимизнинг гапимиз бир жойдан чиқди.

— Шундай комедия керакки...

— ...Кулгидан театр зали портлаб кетсин.

— Ҳурматли Ғани ака, орденлардан нечта бўлди?

— Орден берадиган куни сартарошхонада эдим, қайтиб келсам орден тамом бўпқопти.

— Келин аямнинг орденларини тақавермайсизми?

— Ўзидан бўшамайди, собесгаям, бешик тўйигаям, ветеранлар магазинидан совун олишгаям тақиб кетаверади.

С. МАҲКАМОВ
суратга олган

ЖАЙРА

Хуррам ШЕРМАТОВ

ҲИКОЯ

АБДИМИЛТИҚ ИЧИБ олиб, қайнанасига милтиқ ўқталган куни участковой унинг милтиғини елкасига остирди-да, районга ҳайдаб кетди. Қишлоқ гузаридан ўтаётганда ҳангоматалаб одамлар ҳайрон боқишди. Абдимилтиқ бошини эгиб олдинда, ёшгина милиционер қўлини киссасига солиб орқасидан борарди. Бу ҳолни кўриб икки урушда бўлган Ҳомид чол ҳассасини нуқиб, милицияни тўхтатди.

— Раз Абдини олибсанки, милтиғини ўзинг қўлингга олиб, орқасидан юришинг керак. Оралиқ ҳам беш қадамдан кам бўлмаслиги керак. Бўлмаса сени уриб қолиши мумкин, — деди чўлтоқ қўлини ликиллатиб.

— Э-й, йўлдан қолдирманг, бобо, — деди Абди ўгирилиб.

— Сен жим бўл, тирмизак. Шундай симматинг билан асир туш-и-б ўтирибсанми шу ёш болага.

Милиционернинг ҳам жаҳли чиқди. «Уруш кўрган бўлсангиз ҳам танобингизни тортиб қўймай», деди у.

— Менга ақл бўлма, болакай, мен урушга кирганимда сенинг онанг бувангнинг белида эди. Энди ақл бўлаяпсанми?!

Милиционер қулоқларигача қизариб кетди. Қўлини силтаб, яна Абдининг орқасидан йўлга тушди. Лекин энди милтиқни ўзи кўтариб олди. Ҳомид бобо анча вақтгача орқасидан жавраб қолди. Абдимилтиқ ўн беш кундан кейин сўппайиб қайтиб келди. Қайнанаси билан ҳам, хотини билан ҳам саломлашмади. Одамларнинг айтишича, Абдида зиғирча ҳам айб йўқ, айбнинг бари қайнанасида. Абди ҳатто ўзининг тўйида ҳам оғзига олмаган экан. Тўғри, армияга кетгунча ичарди. Магазиннинг олдида шох ташлаб, дуппа-дуруст эл қатори муштлашиб, уст-бошидан айрилиб ҳам уйига қайтган. Лекин армиядан одам бўлиб келди. Улфатлари роса хуноб бўлишди. Оғзидан ётқизиб қуйишгандаям ичмади. Ичмаслигини ҳамма билади. Лекин, шундай бўлса-да, милтиғини кўтариб милиционернинг олдига тушиб кетганини кўпчилик кўрган. Ичмаса шундай бўлармиди. Абдимилтиққа ичмаса-да ўн беш кун ўтиргани алам қилмасди-ю, лекин милтиғини олдириб қўйганига асабийлашарди. Уч-тўрт кун носқовоғини йўқотган носкашдек ов хумори тутиб юрди. Бу орада қишлоқда картошка пишди. Одамларнинг полизини жайра кавлаб ташлай бошлади. «Ҳай, энди Абдининг милтиғи йўқ, бўлганида борми, роса иш берарди-да», деди қишлоқ аҳли. Лекин илож қанча. Кексалардан бири иложи бор, деди. «Жайра жониворни ушласа бўлади, унинг учун тўрт газдек келадиган чуқур қазиш керак, полиз четига. Устига чўп қалаб, юпқагина қилиб тупроқ тортиб қўйиш керак. Полизга ўтмоқчи бўлган жайра ана шу чуқурга тушиб қолади. Бизлар ёшлигимизда шуйтиб овлардик», деб уқтирди.

— Э, ёшларда ҳафсала қани дейсиз, ичиб олиб муштлашиш бўлса жойига қўяди. Лекин бундай ишларга келганда бекорчиликдан вақтлари йўқ, — асабий қўл силтади бошқа бири.

Абди овчи ўйланиб қолди. Полизнинг жайра кирадиган ери йўқ. Эрмат бова ҳовлиси томони тўр билан ўралган-у, бир одам энкайиб ўтса бўладиган туйнук бор. Экинга жайра шу туйнукдан кирса керак, деб ўйлади. Қайнанаси опасиникига қидириб кетган куни ўша ердан созлаб чуқур қазиди. Сўнг устига картон қоғоз ёпди-да, озроқ тупроқ сепиб қўйди. Кечқурун қайнанаси ва хотини билан индамай овқатланди. Чопонини олиб, жайра пойлашга чиқиб кетаётганда қайнанаси жавраб қолди: «Бу индамас биронтасини топган. Сендан совигани аниқ. Ана чорвоққа жой солиб қўйибди, сенга эса барибир. Абди олма остига ташлаб қўйилган шолча устига ётиб, тиниқ осмонга назар ташлаб, ўйланиб қолди. Қайнанасига нима ёмонлик қилди? Мунча гишлаб қолди? Ўзи-ку Эрмат чол билан дон олишиб юради, дейди одамлар. Лекин бетига шартта-шартта гапириб ташласа бўлади-я, андиша қилади. Тунов куни чалғини чархлаш учун эгов излаётиб хотинига, бизнинг эски эгов қани, кўринмай қолди, деб айтувди, бу гап қайнанасига тегиб кетди. Мен эгов бўлсам ҳам, ҳали сен ўйлагандек қари эмасман... фалону писмадон, деб қарғаб қолди. Хотини Асал эрининг тарафини олди: «Ўзи эгов излаяпти, анови чалғисини ўткирлаш учун». «Сен ҳам кўп тарафини олаверма шу сўтагингни. Шу паллагача мен яхшийдим, энди ёмон бўлдим. Энди эр яхши эканда-а? Шўрлик эрнинг суяги ҳам йўқ, девонасифат. Тўрт кунлаб тоғларда қолиб кетади, анови милтиғини елкалаб», бобиллаб берди қайнана.

— Милтиғимга тил текизманг, отамдан ёдгорлик, — деди куёви.

«Шу қилганингга мелийсага айтиб олдирмасамми», девди, айтганидай: «Ичиб олиб отмоқчи бўлди», деб чақиб берибди. «Нима бўлса ҳам келишиб яшаш керак, деб ўйлади Абди. Иложи қанча қайнанаси қишлоқда аёллар ичида биринчи. Мелийсанинг йўлини ҳам яхши билади...» Кўзи илинган экан, кимнингдир қаттиқ қичқириғидан уйғониб кетди. Ўрада кимдир бақирарди. «Ў, вой, оёғим синди, тезроқ тортинг, вой», деб бақирарди у. Эрталаб кавлаб қўйилган чуқур тепасида Эрмат бобо куймаланар, оппоқ ой ёғдусида соқоли кумуш рангда товланарди. Абди чопиб бориб Эрмат бобога ёрдам берди. Икковлашиб гумбаздек қайнанасини чуқурдан базўр чиқариб олишди.

— Лаънати, кўрнамак! Ойдай қизимни бериб қўйсам-у, бу менинг йўлимга чуқур кавлайди.

Эрмат чол ҳам ғижиниб турди-да, Абдининг юзига шаппати тортиб юборди:

— Мана, сенга номард!

Абди эса аввал ҳайрон бўлди, сўнг қайнанасининг кечаси бу чуқурга тушиб қолгани сабабини тушуниб, бирдан қаттиқ кулиб юборди. Ичини ушлаб роса кулди. Бу самимий кулгини кўриб, яна уришга чоғланиб ҳассасини кўтарган Эрмат бобо ҳам қўшилиб кулди.

— Жайрага қазувдим де, қара, жайранинг зўри тушибди-ку, — дерди у нуқул.

Унинг тўлин ой ёритган нуроний юзи буришиб кетган, оғзи ўрадек очилиб куларди. Қайнанасининг ҳалиям битта оқ тушмаган сочи жайранинг жунидек бироз ҳурпайиб турди. Чол билан куёвининг шодон кулгиси таъсир қилди шекилли олдин тўла, тирсиллаган елкалари силкиниб турди, кейин бўлиқ кўкракларини лорсиллатиб роса кулди. Уйғониб, лекин ҳали уйқуси ўчмаган Абдининг хотини учовини айланиб чапак чалар, «Вой шўрим, жин чалиб кетибди... бирданига учовини-я!», дерди нуқул.

ЭРТАСИГА Эрмат бобо билан қайнанасини мулла келиб бир коса сув билан никоҳлаб кетди. Энди қайнанаси меҳмондек бўлиб ҳар замонда келар, Абдини кўрса ёш келинчаклардек қизариб, қимтиниб, дарров чиқиб кетарди. Эрмат бобо ҳам бирданига яшариб кетди. Абди уни кўрса жайрани кўргандек бўлар, «Ҳа, жайра» — деб қўярди. У қаддини ёшлардек тутиб ғоз юрар, маҳсисини ташлаб, ботинка кийиб олган эди. Ҳамма кўникди-ю, қишлоқнинг тўполончи қора-қура тупроққа беланган болакайлари Эрмат бобони кўриши билан масхара қиларди: «Қариб қуйилмаган чол, яна битта хотин ол!» дейишарди бобони кўриши билан. Эрмат бобо болакайларга шилпиқ кўзлари билан қувончли боқиб турар, кейин: «Ҳа, Сорахонимнинг невараси экан-да буларнинг бошчиси, ҳозир бориб бувисини йўлдан урай», деб ёлғондакамга тараддудланарди. Сора момонинг невараси эса уйи томон ўқдек отилиб кетар, кўчага чиқиб, кампирлар билан лақиллашиб ўтирган бувисининг кенг этагидан тортиб: «Уйга киринг, Эрмат бобо келяпти, сизни йўлдан ургани», дерди ҳовлиқиб. Бунга кампирлар тишсиз, кемтик оғзиларини очиб хумор-хумор кулишарди.

ЖАҲОН КУЛАДИ

Жарроҳ беморга деди:

— Жаноб, сиз кўп ташвиш тортаверманг. Сиздан олдин элликта кишини худди шунақа операция қилганман.

— Шундайку-я, лекин одам барибир бироз қўрқаркан-да.

— Сираям қўрқманг, ҳеч бўлмаса шу сафар яхши чиқар.

●

Икки балиқчи суҳбатлашиб қолишди.

— Яқинда мен мана шу кичкина қармоқча билан уч килолик лаққа балиқ тутдим, — деди улардан бири.

Иккинчиси ҳам ундан қолишмади:

— Мен ҳам шунақа қармоқ билан яқинда бир балиқ тутгандим, — деди у, — буни қарангки, унинг сурати уч кило чиқди-я.

●

— Уйингизга кириб, ҳамма нарса ағдар-тўнтар бўлиб ётганини кўрган экансиз, нега тезда бизга хабар бермадингиз? — сўради полициячи уйини ўғри уриб кетган хонимдан.

— Аввалига хабар бермоқчи бўлдим, аммо кейин...

— Хўш, хўш, кейин?

— Кейин эрим ишдан қайтиб, биронта тоза кийим ахтарган бўлса керак, деб ўйлабман.

●

Эрнст Хемингуэйдан ўқишнинг фойдаси тўғрисида бирон нарса ёзиб беришни илтимос қилишди. Ўйлай-ўйлай у шундай деб ёзди:

— Киши қанчалик кўп ўқиса, у шунча кўп нарса билади. Кўп нарсани билган киши, афсуски, кўп унутади. Кўп нарсани унутган кишида шунча кам билим қолади. Ўз-ўзидан маълумки, кам билган киши кам нарсани унутади. Қанчалар кам нарсани унутган кишида шунча кўп нарса эсида қолади. Хулоса шуки, ўқиб билимини кўпайтиришдан фойда йўқ.

●

Шэел ғирт маст ҳолда зўрға уйига етиб келди, аммо ҳар қанча уринмасин калитни қулфга сололмади. Ёнидан ўтиб бораётган бир киши раҳми келиб, деди:

— Оғайни, калитни беринг, мен очиб бераман.

— Қўйинг, овора бўлманг, ўзим очиб оламан. Иложи бўлса сиз уйни ушлаб туринг, қимирламай турса бўлди.

●

— Инсофингиз борми, холажон, ойига ўн саккиз марка оласиз-у, менга бўшатиб берган хонангизни бурга босиб ётибди.

— Ўйлаб гапиряпсизми, чироғим, берадиганингиз ойига бор-йўғи ўн саккиз марка бўлгандан кейин нима, хонангизни тўтиқушга тўлдириб қўйишимни хоҳлайсизми?

●

Телефон жиринглади.

— Алло, бу Фридрих Лейбниц номидаги гимназиями?

— Худди шундай, эшитаман.

— Бугун ўқувчи Хотте Майер дарсга келолмайди. Иситмалаб ётибди.

— Шунақами, алло, гапираётган ким ўзи?

— Бу... бу менинг дадам.

Немис тилидан
Йўлдош ПАРДАЕВ
таржимаси

МАСЛАҲАТ

— Алло, бу қаердан. Дод, айвон ёнаяпти!

— Нега ёнади, кимсиз ўзи?

— Тезроқ бўлсангиз-чи ахир...

— Айвонингиз қандай ёнди, молларингиз кўпмиди...

— Илтимос... Ҳа, нарсалар кўп эди! Тезроқ!

— Эсиз-эсиз, эҳтиёт бўлиш керак-да. Нега болаларга гугурт бердингиз?

— Алло... Тезроқ келинглар. Адресни айтайми?!

— Сиз «01» ни теринг, бу квартира.

— А-а...

Эгамназар ТОНГОТАРОВ

Яйра САЪДУЛЛАЕВА

АССАЛОМУ АЛАЙКУМ!

Маҳкам ота тор кўчадан чиқиб, носвойчиникига бурилаётган эди, олдидан хушрўйгина аёл чиқиб қолди. У қўлини кўксига қўйиб, салом бериб ўтди: «Ассалому алайкум!» Маҳкам ота алик олишга олди-ю, жойида таққа тўхтаб қолди. «Ким бўлди-я?» Хонатласдан кўркракбурмали кўйлак кийган, сочи орқага турмакланган бу аёл анча узоққа кетиб қолган эди. Ота ёш аёлнинг кимлигини жудаям билгиси келди. Собир шақшақдан носвой олатуриб, бир отимини отганда ҳам, кўча бошида оғайнилари билан аскиялашганда ҳам, носқовоқни кампирига узатаётганда ҳам ҳалиги аёл кўз олдидан кетмади. Оғзини тўлдириб уни мақтаб гапирганда, кампирнинг балодай рашки келди: «Қариб қуйилмаган чол, неварангиз тенги аёлга кўз олайтириб ҳар нарса бўлганингиз яхши».

Маҳкам ака чунонам маза қилиб кулдики, овози етти маҳалллага эшитилди. «Ҳалиям яхши кўраркан», — деб қўйди ичида кулгидан тўхтагач. Чол супага чиқиб, обдон чордонани қуриб ўтириб олди. «Баққа кел, эзма бўлмай!» Кампир пўнғиллаб-пўнғиллаб супачанинг четига омонатгина ўтирди.

— Ёшлигингдаям шунақа эдинг. Ақлинг ҳалиям кирмапти.

Кампир жиғиллаб нимадир демоқчи эди, чол гапиргани қўймади.

— Ҳозир бир-бирига салом бериш анқонинг уруғи бўлиб кетган, — тушунтира бошлади у, — сўрашиш ҳам таниш-билиш. Танишинг бўлса беради, бўлмаса йўқ. Ҳалиги жувон салом бериб ўтганига баҳри-дилим очилиб кетди. Барака топгурнинг кимлигини тополмаяпманда.

Кампир нимагадир тушунгандек бўлди. Жилмайди.

Айтганча, мабодо Маҳкам ота атлас кўйлакли ёш аёлларга қараб-қараб қўйсалар, кўнглингизга ҳеч нарса келмасин. Улар ассалому алайкум, деб салом бериб ўтган ноёб аёлнинг кимлигини билмоқчилар.

ДЎППИ

Шаҳарлик йигит сочини олдирган эди. Чуст дўппи кийиб олди. Кўчага чиқди. Ўртоғи кўриб, бошига қараб юраги «шиғ» этиб кетди. Маҳалладагилар ҳам унинг бошига қарашди. Уларнинг юраги ҳам «шиғ» этди. Тинчликмикин, деб бирбирларига қараб қўйишди. Кулиб турганидан яна ўйлаб қолишди. Ҳамма аввал унинг дўпписига, кейин ранг-рўйига қарарди. Фавқулодда анчадан бери учрашмаган ўртоғи кўриб қолди-ю:

— Тинчликми? — деб сўради хавотирланиб.

Шундагина йигит бугун ҳаммадан бир хил савол эшитаётганига эътибор берди.

— Узр, оғайни, хабарим бўлмапти. Бандалик-да энди. Қада қаримас деганларидек... Ким?

Йигит жуда ғалати бўлиб кетди. Бор овози билан бақиргиси келди:

— Ҳой, мусулмонлар, худога шукур, ҳеч ким ўлмаган. Бошимдан офтоб ўтмасин деб, дўппини кийиб олганман.

Ҳеч ким дўппи киймай қўйган замонда шунақаси ҳам бўлади.

ДИҚҚАТ, ДИҚҚАТ!

Муҳтарам муштарийлар! Барча газета ва журналлар қатори «ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ» ҳафталигига ҳам обуна давом этмоқда. Барча алоқа бўлимларида, «Союзпечать»нинг ҳамма бўлимларида чекланмаган миқдорда обуна қабул қилинмоқда. Севимли газетангизни вақтида, мунтазам ўқиб борай десангиз, обуна бўлишга шошилинг.

Эслатамиз: газета чакана савдога чекланган миқдорда чиқарилади.

Обуна баҳоси бир йилга — 5 сўм 16 тийин, 6 ойга — 2 сўм 58 тийин.

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ
БАҲОСИ 10 ТИЙИН

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

«ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО УЗБЕКИСТАНА»

Издается на узбекском языке

Орган Союза писателей Узбекской ССР и Министерства культуры Узбекской ССР

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ.

Таҳрир ҳайъати: Ҳафиз АБДУСАМАТОВ, Усмон АЗИМОВ, Ҳамидулла АКБАРОВ, Рамз БОБОЖОН, Одил ЁҚУБОВ, Аҳмад ЖАББОРОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Асқад МУХТОР, Абдулла ОРИПОВ, Тоҳир ШАМСИЕВ, Озод ШАРАФИДДИНОВ, Тўлапберган ҚАЙИПБЕРГАНОВ, Малик ҚАЮМОВ, Тўлқиной ҚОДИРОВА, Пиримқул ҚОДИРОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Маматқул ҲАЗРАТҚУЛОВ (масъул котиб)

РЕДАКЦИЯ АДРЕСИ: Тошкент — 700083, Ленинград кўчаси, 32.
ТЕЛЕФОНЛАР: бош муҳаррир — 33-52-91, 32-57-42; бош муҳаррир ўринбосари — 33-43-65, 32-54-66; масъул котиб — 33-49-93; секретариат — 32-58-49; БЎЛИМЛАР: ижтимоий-сиёсий — 32-56-50; танқид ва адабиётшунослик — 32-55-98; поэзия ва проза — 32-55-78; санъат — 32-56-48, 32-54-56; хатлар ва оммавий ишлар — 32-56-49; сатира ва юмор — 32-54-71.

Редакцияга келган қўлёзма ва суратлар авторларига қайтарилмайди. Ҳикоялар уч интервалда 14 бет, очерк ва мақолалар 12 бетдан ошмаслиги керак.

Р — 04289. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент шаҳри. Индекс 64593. В. — 3146. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12